

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ

“MAGİSTR MƏRKƏZİ”

Əlyazması hüququnda

Səmədova Gülnar Məhəddin qızı

“Daxili auditin müəssisənin idarəedilməsində rolu”
mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İxtisasın şifri və adı: 060402 “Mühasibat uçotu və audit”

İxtisaslaşma: “Xidmət sferasında mühasibat uçotu və audit”

Elmi rəhbər
i.e.n., dos. Rüstəmov R.P.

Magistr proqramının rəhbəri:
prof. Daşdəmirov Ə.İ.

Kafedra müdiri:

i.e.d. prof. Səbzəliyev S.M.

BAKİ - 2015

Mündəricat

GİRİŞ

I FƏSİL. DAXİLİ AUDİT HAQQINDA ANLAYIŞ VƏ ONUN İNKİŞAFININ NƏZƏRİ-METODOLOJİ ƏSASLARI

- 1.1. Daxili audit haqqında anlayış, onun təşkili prinsipləri və idarəetmədə rolu
- 1.2. Daxili auditin formalaşmasına dair nəzəri baxışlar və konsepsiyalar
- 1.3. Daxili auditin inkişafının nəzəri metoloji problemləri

II FƏSİL. AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA DAXİLİ AUDİTOR XİDMƏTİNİN İNKİŞAFININ MÜASİR VƏZİYYƏTİ

- 2.1. Ölkədə daxili audit xidmətinin yaradılması mərhələləri
- 2.2. Daxili auditin təşkilati strukturu və keyfiyyətinin qiymətləndirilməsi sistemi
- 2.3. Daxili audit xidmətinin təşkili və daxili auditorların hazırlanması problemləri

III FƏSİL. DAXİLİ AUDİTOR XİDMƏTİNİN İNKİŞAF ETDİRİLMƏSİ PERSPEKTİVLƏRİ

- 3.1. Daxili audit standartları və onların hazırlanması
- 3.2. Daxili auditor xidmətinin hüquqi-normativ bazasının təkmilləşdirilməsi
- 3.3. Daxili auditor xidmətində informasiya texnologiyalarının tətbiqi

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

GİRİŞ

Azərbaycan Respublikasının suverenliyinin əldə etməsi ilə son illərdə sərbəst bazar iqtisadiyyatına keçid vəzifələrinin müvəffəqiyyətlə yerinə yetirilməsinə yönəldilən bir sıra mühüm qanunvericilik aktları qəbul olunmuş, yeni iqtisadi maliyyə nəzarəti formaları yaradılmışdır.

Bazar münasibətlərinə əsaslanan Azərbaycan iqtisadiyyatında demokratik prinsiplərin üstün tutulması, maliyyə şəffaflığının tədricən artması istiqamətində son illərdə məqsədyönlü işlər aparılır.

Hazırda Azərbaycan Respublikasında daxili auditor xidmətinin təşkili və inkişafı, onun metodoloji prinsiplərinin daha da təkmilləşdirilməsi çox vacibdir. Bu özünü Azərbaycan Respublikasının 1994-cü ildə qəbul etdiyi “Audit xidməti haqqında qanun” və “Azərbaycan Respublikası Auditorlar Palatası haqqında Əsasnamə”nin ilə bir daha sübut edilmişdir.

İdarə və müəssisələrdə mühasibat uçotu sistemi və standartlarının istifadəsi sferası xeyli genişlənmiş, daxili audit nəzarətinə tələbat daha da artmışdır. Bu baxımdan iqtisadi cəhətdən yüksək səviyyədə inkişaf etmiş dünya ölkələrinin daxili auditor xidmətinin geniş inkişaf tarixi ilə əlaqədar təcrübənin öyrənilməsi ilə onun tətbiqi çox vacib məsələlərdən hesab olunur. Xüsusilə təsərrüfat subyektlərində təsərrüfatdaxili nəzarət sistemində daxili audit xidmətinin fəaliyyətinin genişlənməsi və onun daha da təkmilləşdirilməsi mühüm məsələ kimi qarşıda durur.

Bunları nəzərə alaraq 2007-ci ildə “Daxili audit haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu” qəbul olunmuşdur. Bu qanun Azərbaycan Respublikasında təsərrüfat subyektlərinin idarə edilməsinin səmərəliliyinin artırılması məqsədilə və daxili audit xidmətinin təşkilinin və həyata keçirilməsinin hüquqi əsaslarını, daxili auditorların hüquq və vəzifələrini müəyyən edir.

Müxtəlif təsərrüfat formalarının yaradılması, ölkənin dünya birliyinə inteqrasiyası ilə müşahidə olunan bazar iqtisadiyyatının formalaşması idarəetmədə müəyyən dəyişiklikləri, nəzarətin təşkilat sisteminin, metodologiya və fəaliyyət

göstərməsinin yenidən qurulmasını tələb edir. Azərbaycan Respublikasında aparılan iqtisadi islahatlar çərçivəsində maliyyə nəzarəti sisteminin beynəlxalq tələblərə uyğunlaşdırılması sahəsində də mühüm addımlar atılmışdır.

Maliyyə nəzarətinin növləri arasında audit xüsusi yer tutur. Çünki audit dövlətin maliyyə-iqtisadi siyasətinin uğurla həyata keçirilməsi və maliyyə sabitliyinin bərqərar edilməsi üçün zəmin yaratmaqla, qanunçuluğa riayət edilməsinin təmin olunmasına, mülkiyyətin qorunub saxlanılmasına, maliyyə vəsaitlərindən düzgün, səmərəli və qənaətlə istifadə olunmasına xidmət edir, büdcə və maliyyə intizamının müxtəlif pozuntularını aşkara çıxarmağa yardım göstərir, qanunsuz xərclənmiş vəsaitləri aşkar etməyə və onların bərpasına imkan yaradır.

Müəssisənin sahibkarı, səhmdarları bunda maraqlıdırlar ki, sərf etdikləri kapitalın artımı müqabilində yüksək mənfəətin əldə edilməsi və nəticə etibarilə dividendlərin daim artması təmin olunsun. Müasir şəraitdə material-pul vəsaitlərinin təyinatına uyğun sərf olunması, satıcı təşkilatlara olan borclarının ödənilməsi, mühasibat uçotunun aparılmasının düzgün təşkili üzərində gündəlik nəzarətin olması böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Gündəlik nəzarətin isə yüksək səviyyədə təşkil olunması üçün öz peşəsini, müəssisənin təşkilati-iqtisadi quruluşunu yaxşı bilən, yoxlama texnikası ilə ətraflı tanış olan, mövcud qanunvericilik barədə müfəssəl məlumatı olan xüsusi nəzarət xidmətinin – daxili auditin olması vacibdir. Yüksək inkişaf etmiş bazar iqtisadiyyatlı ölkələrdə - şəxsi mülkiyyətinin əsas mülkiyyət forması olduğu yerdə daxili audit sistemi geniş tətbiq olunur.

Daxili audit müəssisənin maliyyə ehtiyatlarının istifadəyə yönəldilməsinin məqsədli təyinatını, rasionallığını, tamlığını və vaxta müvafiqliyini müəyyənləşdirərək, maliyyə resurslarının formalaşdırılmasında və xərclənməsində ehtiyat mənbələrini üzə çıxararaq, maliyyə-təsərrüfat əməliyyatlarında və onların hesabatda əks olunmasında qanunçuluqdan və səmərəlilikdən kənarlaşmaları aşkarlayaraq, dövlət büdcəsi ilə büdcədən kənar fondlarla hesablaşmaların düzgünlüyünü müəyyənləşdirərək, idarəetmənin səmərəliliyinin yüksəldilməsinin təsirli vasitəsi kimi çıxış edir.

Artıq daxili auditin zəruriliyi nəzərə alınaraq, ölkəmizin müxtəlif fəaliyyət növlü müəssisə və təşkilatlarında daxili audit bölmələrinin yaradılmasına başlanmışdır. Lakin bu yeni, perspektivli işin qurulmasında bir sıra nöqsan və çatışmazlıqlara yol verilir, daxili auditorların lazımi biliklərə və peşə vərdişlərinə yiyələnməsinə, daxili auditin aparılmasına dair standartların və etik normaların işlənilib hazırlanmasına yardım edən metodik normativ aktlar, tədris-praktik səciyyəli kitablar və metodik vəsaitlər çatışmır.

Daxili auditin mahiyyətinin açıqlanması, Azərbaycanda beynəlxalq tələblərə uyğun olaraq daxili audit sisteminin təşkili, perspektiv inkişaf istiqamətləri tədqiqat işinin əsas məqsədini təşkil edir. Həmin məqsədə çatmaq üçün tədqiqat işində müəyyən vəzifələr kompleksi müəyyən olunmuşdur və bu vəzifələr aşağıdakılardan ibarətdir:

1. Təcrübə əsasında auditin mahiyyətinin, Azərbaycan Respublikasının iqtisadi həyatında onun yeri və rolunun müəyyən edilməsi;
2. Auditin növlərindən biri olan daxili auditin təsərrüfat subyektinin idarəetmə sistemindəki rolunun və onun mahiyyətinin müəyyən edilməsi;
3. Təsərrüfat subyektlərində, müəssisələrdə daxili audit xidmətinin formalaşması mərhələlərinin tədqiq edilməsi;
4. Daxili auditor xidmətinin təşkili və tənzimlənməsi sahəsində mövcud olan problemlərin tədqiqi;
5. Təsərrüfat subyektlərində daxili auditin aparılması metodikasının yaradılması və tətbiqi mexanizminin müəyyən edilməsi;
6. Daxili auditor xidmətində informasiya texnologiyalarının tətbiqi məsələlərinin müəyyən edilməsi;

Buraxılış işi girişdən, üç fəsildən və nəticədən ibarət təşkil olunmuşdur.

I FƏSİL. DAXİLİ AUDİT HAQQINDA ANLAYIŞ VƏ ONUN İNKİŞAFININ NƏZƏRİ METODOLOJİ ƏSASLARI

1.1. Daxili audit haqqında anlayış, onun təşkili prinsipləri və idarəetmədə rolu

Daxili audit nəzarət sisteminin ilkin forması olmaqla, idarəetminin əsas elementlərindən biri kimi mühüm əhəmiyyətə malikdir.

Müəssisə, idarə və təşkilatların idarə olunmasında əhəmiyyətli rol oynayan daxili audit stabil iqtisadi inkişafa malik dünya dövlətlərində XIX əsrin sonlarından etibarən müxtəlif fəaliyyət növlü müəssisələrdə fəal tətbiq edilsə də, ölkəmizin iqtisadi həyatı üçün yeni bir anlayışdır.

Daxili audit mühasibat uçotunun yoxlanılması, qiymətləndirilməsi və hesabat təqdim edilməsi üçün təsərrüfat subyektinin müdiriyyətinin yaratdığı daxili nəzarət sisteminin ayrılmaz və vacib elementidir. Daxili audit başlıca olaraq müəssisə daxilində mal-material ehtiyatlarının itkisinin qarşısını almaq və bu məqsədlə lazımi tədbirlər görülməsi üçün zəruridir.

Daxili audit müəssisə daxilində onun fəaliyyətinə qiymət verilməsi kimi, nəzarətin başqa növlərinin səmərəliliyinin yoxlanılması və qiymətləndirilməsi yolu ilə həyata keçirilən nəzarətdir.

Daxili audit vasitəsilə müəssisə aktivlərinin hərəkətinə, menecment siyasətinə və onun keyfiyyətinə nəzarət olunur. Bu funksiyanı həm müəssisənin öz işçiləri həm də kənar mütəxəssislər həyata keçirə bilirlər.

Daxili audit aşağıdakıları əhatə edir:

1. Aktivlərin vəziyyətinə nəzarət və itkilərə yol verilməməsi;
2. Rəhbərliyin istifadə etdiyi informasiyanın dəqiqliyinin təsdiqi;
3. Sistem daxili nəzarət prosedurlarının yerinə yetirilməsinin təsdiqi;
4. Daxili nəzarət və informasiyanın işlənməsinin səmərəliliyinin təhlili;
5. Daxili informasiya sisteminin verdiyi informasiyanın keyfiyyətinin qiymətləndirilməsi;

Daxili audit təsərrüfat subyektinin rəhbərliyinin göstərişi ilə müəssisə və təşkilatın maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin qanunvericiliyinə və qəbul edilmiş mühasibat

uçotu qaydalarına uyğunluğunun və idarəetmə prinsiplərinin səmərəliliyinin müstəqil yoxlanılması sistemidir.

Daxili audit müstəqil, təminatverici və məsləhətverici fəaliyyət olub, müəssisədə idarəetmə nəzarəti sisteminin ayrılmaz hissəsidir və onun məqsədi müəssisənin idarəetmə sisteminin səmərəliliyini qiymətləndirməkdir. Bu məqsədlə müəssisədə yaradılan daxili audit bölməsi tərəfindən mühasibat hesabatının düzgünlüyü, xərclər smetasının icrası və əmlakın qorunması üzərində nəzarətin həyata keçirilməsi, habelə istehsalın təşkili üsullarının, müxtəlif bölmələrin qarşılıqlı fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsinə dair təkliflərin hazırlanması sayəsində nail olunur.

Daxili audit tək-cə pozuntuların qeydə alınması və onların aradan qaldırılmasına nəzarətin həyata keçirilməsi ilə məhdudlaşmır. O, hər şeydən əvvəl aşkara çıxarılmış kənarlaşmaların səbəb-nəticə əlaqələrini müəyyənləşdirməklə, yoxlanılan obyektə işlərin yaxşılaşdırılmasına imkan verir.

Daxili audit xidmətinin təşkil edilmədiyi müəssisə və təşkilatlarda nəticə etibarilə büdcəyə vergi ödənişlərində səhvlərə gətirib çıxaran mühasibat və vergi qanunvericiliyinin pozulması riski artır.

Son dövrlərdə ölkədə sahibkarlıq fəaliyyətinə, milli istehsala, büdcə ilə bağlı məsələlərə və ümumiyyətlə, ölkə əhalisinin maddi rifah halının yaxşılaşdırılmasına kömək edə biləcək fəaliyyət sahələrinə diqqətin artırılması tez bir zamanda auditor xidmətinin və onun ünsürü olan daxili auditin geniş vüsət alması üçün yaxşı zəmin yaratmışdır.

İnkişafın ilk mərhələsində daxili auditin rolu maliyyə idarəetməsinin məqsədləri vəsaitlərin qorunmasının təmin edilməsi ilə müəyyən olunurdu və müəssisələrdə kiçik qruplar səviyyəsində ümumi nəzarətin təşkil edilməsindən ibarət idi. Sonrakı dövrlərdə daxili auditorların diqqəti idarəetmə sistemlərinin öz məqsədlərinə necə nail olmasına, eyni zamanda onların nə dərəcədə səmərəli təşkil olunmasının və təkmilləşdirmə sahəsində nə kimi işlər aparılmasının təhlilinə yönəldilmişdir.

Daxili auditin məqsədi uçot siyasəti də daxil olmaqla, müəssisənin iqtisadi siyasətinə ekspert rəyinin verilməsindən və bütün struktur bölmələrinin həyata keçirdiyi müəsisədaxili nəzarətin səviyyəsinin qiymətləndirilməsindən ibarətdir. Başqa sözlə, daxili audit daha geniş və müasir anlaşılmağa nəzarət xarakterli vəzifələrdən başqa, iqtisadi təhlil, maliyyə strategiyasının müəyyənləşdirilməsi, bazar münasibətlərinin araşdırılması, idarəetmə məsləhətləri vəzifələrini də geniş əhatə edir.

Daxili audit təsərrüfat subyektinin rəhbərliyinin göstərişi ilə müəssisə və təşkilatın tərkibində onun daxili sənədləri ilə tənzimlənən maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin qəbul olunmuş mühasibat uçotu qaydalarına uyğunluğunun və idarəetmə prinsiplərinin səmərəliliyinin yoxlanılması sistemidir.

Daxili audit müəsisə və təşkilatların tərkibində müstəqil struktur bölməsi və ya ştat vahidi kimi fəaliyyət göstərir və daxili nəzarət orqanı olmaqla, yalnız müəssisənin rəhbərinə və ya direktorlar şurasına tabedir, onun tələb etdiyi məsələləri araşdıraraq nəticələri haqqında yalnız onlara hesabat verir.

Daxili audit müəsisədə şəffaf informasiya mühiti yaratmaqla, onun fəaliyyətinin daha dərin və əsaslı təhlilinə, daha səmərəli fəaliyyət sistemi yaratmaqla şərait yaradır.

Beynəlxalq iqtisadi əlaqələrdə fəal iştirak edən müəssisələr xarici ölkələrdə daxili audit bütün ölkə üzrə məcburi nəzarət forması sayılır.

Daxili audit bir qayda olaraq müəssisə aktivlərinin dəyərinin müstəqil qiymətləndirilməsinə imkan verməklə, rəhbərliyə və nəzarət orqanlarına xidmət nöqtəyi-nəzərindən qiymətləndirmə və təhlil keçirir, daxili nəzarətin səmərəliliyini artırır.

Daxili auditin məqsədi nəzarətdən əlavə, mühasibat (maliyyə) hesabatlarının təhlili və müəssisənin idarə olunması üçün qərarların qəbul edilməsi məqsədi ilə rəhbərliyə informasiyanın təqdim olunması, passivlərin yetərliliyinin qiymətləndirilməsi, təsərrüfat əməliyyatlarına dair uçotun düzgün aparılmasının və hesabatların düzgün tərtib edilməsinin yoxlanılması, kənar auditorlarla səmərəli qarşılıqlı fəaliyyətin təşkilidir.

Hazırda dünya ölkələrində daxili auditin aşağıdakı formaları mövcuddur:

1. idarəetmə sistemlərinin funksional auditi
2. idarəetmə sistemlərinin təşkilati-texniki auditi
3. müəssisənin idarəetmə sisteminin hərtərəfli auditi
4. fəaliyyət sahələrinin auditi
5. uyğunluq auditi

İdarəetmə sistemlərinin funksional auditi hər hansı bir funksional sahənin istehsal gücünün və səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi məqsədi ilə keçirilir. Məsələn bölmə tərəfindən öz funksiyaları çərçivəsində həyata keçirilmiş müxtəlif əməliyyatların auditi funksional auditə aiddir. Funksionalarası daxili auditdə ayrı-ayrı funksiyaların icrasının keyfiyyəti onların qarşılıqlı əlaqə və qarşılıqlı təsiri nöqtəyi-nəzərindən qiymətləndirilir.

İdarəetmə sisteminin təşkilati-texniki auditi daxili audit orqanı tərəfindən idarəetmənin ayrı-ayrı hissələrinin təşkilati və ya texniki məqsədəuyğunluğuna, səmərəliliyinə nəzarət kimi həyata keçirilir.

Fəaliyyət sahələrinin auditi təsərrüfat sahələrinin yaxşılaşdırılmasına şərait yaradan imkanların müəyyənləşdirilməsi məqsədi ilə müəyyən fəaliyyət növlərinin, sahələrinin və ya biznes layihələrinin hərtərəfli, obyektiv təhlilini və yoxlamasını nəzərdə tutur.

Uyğunluğun auditi dedikdə təsərrüfat fəaliyyətinin müxtəlif tələblərə, təlimatlara, qaydalar və qanunlara uyğunluğunun auditi başa düşülür.

Bununla yanaşı daxili auditorlar tərəfindən təşkilat-texniki və funksional auditi, fəaliyyət sahələri üzrə auditi, həmçinin sahələr və proseslər üzrə auditi özündə cəmləşdirən daha geniş nəzarət aparıla bilər.

Ümumiyyətlə daxili auditin vəzifələri aşağıdakılarla xarakterizə olunur:

1. muhasibat və operativ uçot işinin təhlili, müəssisənin maliyyə-təsərrüfat fəaliyyəti üzrə əməliyyatların tam və dəqiq əks olunması və bunun əsasında hesabat məlumatlarının etibarlılığının təmin edilməsi üçün təkliflər hazırlamaq;

2. maliyyə və istehsalat məlumatlarının düzgünlüyünü və keyfiyyətini yoxlamaq və bu barədə müəssisənin rəhbərliyinə və ya direktorlar şurasına məlumat vermək;
3. müəssisədə həyata keçirilən əməliyyatların və hazırlanan hesabatların əsasını təşkil edən qayda, plan, qanun və təlim aktlar sisteminin yaradılması və onlara riayət olunmasını yoxlamaq;
4. müəssisə aktivlərinin qorunmasını yoxlamaq və zəruri hallarda onların mövcudluğunu təsdiqləmək;
5. mövcud olan ehtiyatların istifadə olunmasının səmərəliliyini qiymətləndirmək;
6. həyata keçirilən əməliyyat və proqramların nəticələrinin nəzərdə tutulmuş məqsəd və vəzifələrə uyğunluğunu yoxlamaq;
7. keçmiş hesabat dövründə müəssisədə aparılmış kənar və daxili auditor yoxlamaları nəticəsində aşkar edilmiş nöqsan və çatışmazlıqların aradan qaldırılması haqqında qəbul olunmuş qərarların yerinə yetirilməsinə nəzarət etmək;
8. müəssisədə aparılmış kənar və daxili auditor yoxlamalarının materiallarını ümumiləşdirmək, sistemləşdirmək, təhlil etmək və onların nəticələri barədə müəssisə rəhbərliyinə müvafiq təkliflər hazırlamaq;

Göstərilənlərlə yanaşı mühasibat uçotu və vergi qoyma və ödəmə sahəsində, həmçinin hüquq məsələlərində və audit üzrə başqa sahələrdə məsləhət xidmətləri - ən çox rast gəlinən xidmət növlərindən hesab oluna bilər.

Daxili auditorların funksiyaları genişdir. Beynəlxalq təcrübələrə əsaslanaraq daxili auditorlar firmaların, şirkətlərin və sairə idarəetmə funksiyalarının, o cümlədən öz fəaliyyətlərinin müstəqil ekspert qiymətləndirilməsini həyata keçirirlər. Onlar idarəetməni həyata keçirən baş firmalara yoxlama apardıqları müəssisə barədə qiymətlərini, təhlilin nəticələrini çatdırır. Daxili auditorlar yuxarı rəhbərliyin qarşısında hesabat verir və adətən direktorların idarə heyəti və başqa idarəetmə bölmələri ilə birbaşa əlaqədə olurlar.

Daxili auditorlar bir qayda olaraq müəssisələrin birinci şəxsinə tabe olmaqla vəsaitlərin istifadə olunması vəziyyətinə nəzarət, təsərrüfat əməliyyatlarının yerinə yetirilməsinin düzgünlüyünə nəzarət və sair funksiyaları həyata keçirirlər.

Daxili audit iqtisadi subyektin təsərrüfat quruluşu tərkibində yaradılan və bilavasitə müəssisə rəhbərliyinin göstərişi ilə müəssisə və təşkilatın tərkibində olan və onun daxili sənədləri ilə tənzimlənən maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin qəbul edilmiş mühasibat uçotu qaydalarının uyğunluğunun və idarəetmə prinsiplərinin səmərəliliyinin yoxlanılması sistemidir.

İqtisadi islahatların həyata keçirilməsinin müasir mərhələsində Azərbaycanda dövlət maliyyə nəzarəti, nəzarət təftişi və audit xidməti beynəlxalq tələblər səviyyəsində qurulması nəticə etibarilə büdcə vəsaitinin nəzərdə tutulmuş səviyyədə yığılmasına, onların səmərəli istifadəsinə və bu işə ölkənin iqtisadi inkişafına daha geniş imkan yaratmış olur.

Daxili auditin tələb olunan səviyyədə təşkil olunması müəssisənin tərkibində fəaliyyət göstərən digər bölmə və şöbələri, maddi-məsul şəxslərin öz xidməti vəzifələrinin yerinə yetirilməsi məsuliyyətini artırmaqla, təsərrüfat əməliyyatlarının icrasında neqativ halların qarşısının alınmasında mühüm rol oynayır. Bunlardan başqa daxili audit kənar audit üçün bir sıra əsaslı məsələlərdə informasiya mənbəyi olmaqla, mövcud qanunçuluğun gözlənilməsində böyük əhəmiyyəti vardır.

Daxili audit qeyri-məhsuldar xidmətlərin, itkilərin, əmək və pul vəsaitlərinin əsassız mənimsənilməsinin qarşısının alınmasında, müəyyən maliyyə çətinlikləri dövründə məqsədəuyğun təkliflərin hazırlanmasında mühüm rol oynayır. Daxili audit iqtisadi subyektin və onun şöbələrində olan strukturların idarə olunmasında daxili nəzarətin təşkilidir.

Daxili auditin faydalılığı müəssisə tərkibində təşkil olunma quruluşundan xeyli asılıdır. Bəzi hallarda təsərrüfatdaxili nəzarətin təşkili ictimai əsaslarda müəssisə təftişçisinə həvalə olunur ki, bu da faydasız nəticələrə səbəb olur. Daxili auditin müəssisədə sərbəst ştat vahidi olmaqla şöbə formasında yaradılması məqsədəuyğundur.

Daxili auditor xidməti müəssisə rəhbəri və ya səhmdarların qəbul etdikləri qaydalar əsasında fəaliyyət göstərir. Audit xidmətinin rəhbəri və aparıcı mütəxəssis vəzifələrinə yüksək ixtisaslı, dövlət idarəçiliyi və nəzarət xidməti sahəsində 3 ildən az olmayaraq iş təcrübəsi olan ali təhsilli mütəxəssislər qəbul olunması məqsədəuyğundur.

Daxili auditor xidməti işçilərinin funksional vəzifə təlimatında ümumi qaydalarla yanaşı, konkret olaraq vəzifə borcları, onların hüquqları və məsuliyyətləri göstərilməlidir. Daxili audit xidməti öz fəaliyyətində Azərbaycan Respublikasının qanunlarını, normativ aktlarını, sərəncamlarını, auditin təhlil və aparılmasına dair mövcud olan standartlarını və sair təlimat və sənədləri əsas tutur.

Daxili audit xidmətinin ştatı və quruluşu müəssisənin maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin iş xarakterindən və nəzarət təşkili quruluşundan asılı olaraq müəyyən olunur. İşçilərin sayı və əmək haqqı ştat cədvəli üzrə müəyyən olunur.

Daxili audit xidmətinin fəaliyyəti tərtib olunmuş daxili audit planı əsasında aparılır. Belə plan daxili audit xidməti rəhbəri tərəfindən təsdiq olunur. Ayrı-ayrı təsərrüfat sahələri üzrə auditor nəzarəti təsdiq olunmuş daxili audit proqramı əsasında yerinə yetirilir.

Müəssisənin daxili audit xidmətinin aşağıdakı hüquqlara malik olması məqsədəuyğun sayılır:

1. İqtisadi subyektlərin maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinə aid olan ilkin sənədləri, mühasibat uçotu yazılışlarını, plan, smeta və digər sənədləri yoxlamaq;
2. Təsis sənədləri, təsisçilərin ümumi yığıncaq protokolları və digər müəssisələrlə bağlanmış müqavilələrlə tanış olmaq;
3. Müəssisənin yerləşdiyi ərazidə olan anbar, istehsal və xidməti obyektlərin, tikinti obyektlərinin vəziyyətinin öyrənilməsi;
4. Maddi-məsul şəxslər tərəfindən əmlakın qorunub saxlanılması vəziyyətinin yoxlanılması;
5. Mövcud olan əmlakın, müəssisə öhdəliklərinin özünün iştirakı ilə və yaxud da onun iştirakı olmadan inventarlaşdırılmanın aparılması;

6. Müəssisənin mühasibat uçotunda təsərrüfat əməliyyatlarının düzgün əks olunmasına nəzarət;
7. Mühasibat uçotu və statistika hesabatlarının düzgünlüyünün, vergilərin vaxtında və düzgün ödənilməsinin yoxlanılması;
8. İdarəetmə sisteminin faydalılığı ilə əlaqədar olaraq və təsərrüfat-maliyyə vəziyyətinə dair təhlil və ekspertiza aparmaq.

Daxili auditorlar vəzifələrini icra edərkən beynəlxalq təcrübədə nəzərdə tutulan davranış normalarını gözləməlidirlər. Belə ki, daxili auditorlar bilərəkdən qeyri qanuni fəaliyyətdə iştirak etməməli, xidməti vəzifələrini yerinə yetirərkən peşə şərəfini və obyektivliyini qorumaq, öz müəssisələrinin marağına zidd olan fəaliyyətlə məşğul olmamalı və peşə vəzifələrini yerinə yetirərkən yüksək peşəkarlıq, mənəviyyət və ləyaqət nümunəsi göstərməlidirlər.

Hər bir müəssisənin fəaliyyət sahəsindən, onun istehsal həcmindən və digər amillərdən asılı olaraq iri və orta qurumlarda daxili auditin tətbiqi məqsədi ilə xüsusi bölmənin, kiçik qurumlarda isə daxili auditorun həmin işə cəlb edilməsi məqsədəuyğundur.

Daxili auditor bölməsinin səlahiyyət və vəzifələri müəyyən edildikdən və strateji planın hazırlanmasından sonra növbəti mərhələ auditin ilkin planının tərtib edilməsidir. Auditin aparılmasına dair fəaliyyət sahələrini, habelə hər bir sahə üçün iş həcmi müəyyən etmək məqsədilə risklərin qiymətləndirilməsi modelindən və zərurlərin ehtimalının təhlili metodlarından istifadə olunur.

Daxili auditin təşkilində növbəti mühüm məsələ daxili audit bölməsinin təşkilati strukturunun yaradılması və bölmədə işləyəcək əməkdaşların təcrübə və səriştəliliyinin qiymətləndirilməsidir. Burada əsas faktor şöbədə audit planlarının yerinə yetirilməsi üçün zəruri olan ümumi təcrübənin, konkret sahələr üzrə biliklərin, peşəkar auditor səriştəliliyinin və texniki üsulların düzgün nisbətinin təmin edilməsidir.

Daxili audit bölməsi müəssisənin ayrılmaz tərkib hissəsi olmaqla rəhbərlik və ya direktorlar şurası tərəfindən müəyyən edilmiş proqram və təsdiq olunmuş əsasnaməyə uyğun fəaliyyət göstərir.

Daxili audit üçün likvidlik və müstəqillik prinsipləri əsas sayılır. Daxili auditorlar yoxladıqları fəaliyyət sahələrindən asılı olmamalıdırlar. Onların müstəqilliyi öz işlərini sərbəst və obyektiv həyata keçirməsi mühitin mövcudluğu ilə şərtlənir.

Daxili auditorların ədalətli və qərəzsiz mövqeləri və şərtləri obyektivliklə və təşkilati statusla müəyyən olunur.

Daxili audit bölməsinin rəhbərliyi geniş fəaliyyət sahəsinə malik olmaqla yanaşı auditor rəylərinə baxılması və auditorların təklifləri əsasında müvafiq qərarların qəbul edilməsi üzrə yetərli səlahiyyətlərə malik olmalıdır.

Ümumiyyətlə daxili auditorlar öz mülahizələrini digərilərinin təklif, rəy və mülahizələrinə tabe etdirməməlidirlər. Daxili auditorlar birbaşa idarəetmədə iştirak etməməli, beynəlxalq auditor təcrübəsində daxili auditorların təşkilat daxilində funksiyalarına aid edilməyən fəaliyyətlə məşğul olmamalıdırlar. Əks halda daxili auditin obyektivlik dərəcəsi azala bilər.

1.2 Daxili auditin formalaşmasına dair nəzəri baxışlar və konsepsiyalar

Daxili auditin inkişaf tarixi cəmiyyət və dövlət tarixinin maraqlı səhifələrdən biri olub bütövlükdə təsərrüfat uçotunun və onun ayrılmaz hissəsi olan mühasibat uçotunun tarixi ilə sıx bağlıdır.

Bilavasitə daxili auditorlar haqqında ilk xatırlatma 1299-cu illərə aiddir. Belə hesab olunur ki, “audit” sözü latın dilindəki “audio” sözündən əmələ gəlmiş hərfi mənası isə “o eşidir” deməkdir. 1255-ci ildə İngiltərədə ilk parlament iclası keçirilmiş və orada dövlət xəzinəsi vəsaitlərinin xərclənməsinin səmərəliliyi barədə məsələ qaldırılmışdır. Bu hesabatın düzgünlüyünə zəmanət verən nəzarətçilər təsisatının meydana gəlməsinə zəmin yaratmışdır. 1324-ci il martın 24-də II Eduard 3 dövlət auditoru təyin etmişdir. Və bununla bağlı fərmanda deyilir ki, auditorlar “Oksford, Berkenhed, Uels, Somersetsşir və Doset əyalətlərində aparılmış bütün hesablar barədə sorğu-sual etməli, dinləmələr aparmalı və hesabları qeydə almalı, auditorların hesablarla bağlı görməli olduğu bütün işləri görməli və bunları yazılı şəkildə ifadə etməlidirlər”.

Müasir daxili audit təsisatı İngiltərədə meydana gəlmişdir. XIX əsrin ortaları üçün İngiltərə dəmir yolunun, sığorta şirkətlərinin, Səhmdar cəmiyyətlərinin geniş vüsət tapdığı və iqtisadi cəhətdən daha çox inkişaf etmiş ölkələrdən biri idi. Krım müharibəsindən sonra bir sıra səhmdar cəmiyyətlərində möhtəkirlik və müflisləşmə halları qeydə alındı. Məşhur alman hüquqşünası R.Yering bununla əlaqədar qeyd etmişdir ki, üst-üstə bütün müharibələr səhmdar cəmiyyətlərə heç vaxt bu qədər ziyan vurmamışdır. Bu şəraitdə Edinburqda mühasibləri və daxili auditorları birləşdirən institut yarandı. Daxili auditorlar maliyyə hesabatının ekspertizasını aparmağı və onun obyektivliyi barədə fikir söyləməyi qarşılarına məqsəd qoymuşdular. Bu yolla onlar müştəridə mümkün itkilərin yaranması hallarında məsuliyyətin müəyyən hissəsini də öz üzərilərinə götürürdülər.

Daxili auditin ilk nəzəriyyəçiləri – Böyük Britaniyada L.R.Diksi (1864-1932) və ABŞ-da R.X.Montqomeri (1872-1953) o dövrün nüfuzlu mütəxəssisləri sayılırdılar. 18925-ci ildə daxili audit müəssisənin mühasibat balansının

düzgünlüyünün və obyektivliyinin təsdiqi lə bağlı iş kimi müəyyən etmişdir. O, daxili auditin məqsədini uçotun təşkilində saxtakarlığı, təsadüfi səhvləri və çatışmazlıqları aşkar etməkdə görürdü. Montqomeri Diksinin “mühasibat auditi” adlandırdığı ideyanı inkişaf etdirmiş və müasir “test auditi” müasir doktrinasını yaratmışdır. Lakin onlar daxili audit praktikasını təsvir etmiş və audit prosedurlarını isləyib hazırlamışdılar.

ABŞ-da 1939-cu ildə AICPA (Amerika Diplomlu Mühasiblər İnstitutu) Daxili Audit Prosedurları Komitəsini təsis etdi ki, bu komitə də Daxili Audit proseduru haqqında Əsasnamə nəşr etdi və həmin vaxtdan etibarən burada daxili auditin standartlaşdırılmasına başlandı. 1972-ci ilə qədər 54 Əsasnamə nəşr edildi.

Daxili auditin öyrənilməsi və riskin qiymətləndirilməsi 4 əsas konsepsiya üzərində qurulub. Bunlar aşağıdakılardan ibarətdir:

1. Rəhbərliyin məsuliyyəti konsepsiyası. Müəssisədə daxili nəzarət sistemini və onun funksiyalarını auditor yox, rəhbərlik müəyyən etməlidir. Bu konsepsiyanın tələblərinə görə müəssisədə maliyyə hesabatlarının tərtibinə və qəbul olunmuş mühasibat uçotu prinsiplərinə görə auditor yox, müdiriyyət (rəhbərlik) məsuliyyət daşıyır.
2. Özünə əminlik dərəcəsinin yetərliliyi konsepsiyası. Bu konsepsiyanın mahiyyətinə görə müəssisə elə bir daxili audit sistemi yaratmalıdır ki, mühasibat (maliyyə) hesabatının obyektiv olması barədə tam olmasa da qismən inam yaratsın.
3. Mövcud olan məhdudluq konsepsiyası. Daxili nəzarət sistemi onun qurulması və tətbiqi ilə bağlı xüsusiyyətləri nəzərə almırsa, ona səmərəli sistem kimi baxıla bilməz.
4. Məlumatların işlənilməsi konsepsiyası. Daxili nəzarət informasiyanın həm əlyazma, həm də kompyuter mühitində keyfiyyətlə işlənilməsini təmin etməlidir.

1.3. Daxili auditin inkişafının nəzəri-metodoloji problemləri

Zəruri infrastruktur sahəsi olmaq etibarilə daxili auditor xidməti Azərbaycanda təsərrüfat subyektlərinin inkişafı üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Dünya təcrübəsində daxili auditin təsərrüfat subyektləri üçün əhəmiyyəti daha çox iki aspektdə özünü biruzə verir: bir tərəfdən daxili audit təsərrüfat subyektinin maliyyə-təsərrüfat fəaliyyəti haqqında neytral, obyektiv və şəffaf rəy formalaşdıraraq, bazarda onun imicinin formalaşmasına əsaslı təsir göstərir, digər tərəfdən isə subyektin fəaliyyətinin təşkilinə və inkişafına xidmət edən mühüm infrastruktur aləti kimi çıxış edir. Məhz belə yanaşma təsərrüfat subyektinin auditlə daha sıx əlaqəsini zəruri edir və daxili auditin müasir inkişaf problemlərinin tədqiqində subyektin də maraqlı olmasını ön plana çıxarır. Mövcud qanunvericilikdə daxili auditin mahiyyəti və onun vəzifələri ilə bağlı müddəalarda auditlə təsərrüfat subyektinin qarşılıqlı münasibətlərindəki əlaqəliliyi, daxili auditin təsərrüfat subyekti üçün əhəmiyyətini görmək çətin deyildir. İnkişaf etmiş ölkələrin qanunvericilik bazasında bu istiqamətdə olan prinsiplər, yanaşmalar – səlahiyyətlilik və müstəqillilik daxili auditin istər bütövlükdə cəmiyyət, istərsə də iqtisadiyyat üçün oynadığı rolu daha da aydın səciyyələndirir.

Daxili auditin inkişaf problemlərindən biri kimi onun nəticələrinin vergi orqanları tərəfindən yüksək səviyyədə qəbul edilməsidir. Məsələnin belə inkişafı əslində daxili auditin mühüm bir qurum kimi cəmiyyətdə öz mövqeyini möhkəmləndirməsi ilə bağlıdır. Dünya təcrübəsində daxili auditor rəyi təsərrüfat subyektinin fəaliyyətini geniş və şəffaf səpkidən işıqlandıran mötəbər sənəd kimi qəbul edilir. Belə rəy vergi orqanları ilə yanaşı, subyektlə qarşılıqlı münasibətdə olan digər şəxslər (səhmdarlar, kreditorlar, investorlar, birjalar, malgöndərənlər) üçün də əsas qiymətləndirici sənəd hesab olunur. Lakin Azərbaycanda daxili auditin bir sistem kimi yenidən inkişaf etdiyi, bu sahənin fəaliyyəti və zəruriliyi haqqında cəmiyyətdə kifayət qədər dolğun informasiyanın olmadığı bir şəraitdə daxili auditor rəyi hələ yetərinə geniş tanınmamışdır. Daxili auditor rəyinin standart formada olması, daxili auditor aktından fərqli olaraq, auditor yoxlamalarının nəticələrini geniş əks etdirməməsi rəydən istifadə edən tərəflər və

şəxslər üçün müəyyən çətinliklər yaradır. Belə ki rəyin qısa və konkret mətni təsərrüfat subyektinin maliyyə-təsərrüfat fəaliyyəti ilə bağlı yalnız peşəkar mütəxəssislərə (maliyyə, mühasib, iqtisadçı və s.) geniş informasiya vermək iqtidarındadır. Rəydə fəaliyyətin bütün ştrixləri üzrə təkmil nəticələrin əks etdirilməsi auditorların yüksək peşə-ixtisas səviyyəsinə və məntiqi ifadə qabiliyyətinə malik olmasını aktuallaşdırır. Məhz təsərrüfat subyektləri də yüksək səviyyəli, peşəkar analitik təhlillər aparıb, fəaliyyətlə bağlı əsas, konkret istiqamətlər üzrə fikir formalaşdırmağa qadir olan daxili auditorlarla işləməyi zəruri hesab edirlər. Daxili auditor rəyinin formalaşdırılmasında milli və beynəlxalq audit standartlarının prinsip və müddəalarının daxili auditor tərəfindən mənimsənilməsi də çox zəruridir.

Daxili auditin cəmiyyət üçün zəruriliyinin qəbul edilməsində onun geniş baxımdan təbliği, bu sahədə beynəlxalq təcrübədə olan imkanlardan hərtərəfli istifadə edilməsi daha məqsədəuyğundur.

Daxili auditin aktual problemlərindən biri də daxili auditorun biznes, maliyyə-mühasibat, iqtisadçı ixtisasları üzrə yüksək bilik və təcrübəyə malik olması, peşəkar səviyyəli məsləhətçi kimi xidmətlər göstərməsidir. Bu bir növ daxili auditorun sahibkarlıq-biznes fəaliyyətinin inkişafında tutduğu mövqeyi göstərir və onun subyektdə fəaliyyətin təkmilləşdirilməsi, inkişaf problemlərinin öyrənilməsi üzrə maarifləndirmə işi aparmaq funksiyasını ön plana çəkir.

Bazar iqtisadiyyatı münasibətlərinin dərinləşməyə başladığı Azərbaycanda biznes-sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan bir çox şəxslərin bu sahədə dərin və geniş iqtisadi, məntiqə əsaslanan təcrübəsi, ixtisas səviyyəsi yoxdur. Məhz belə problem onların bazarın dəyişkən təbiətinə uyğunlaşaraq fəaliyyət göstərməsini, idarəetmə ilə bağlı ciddi qərarlar qəbul etməsini xeyli çətinləşdirir. Müasir daxili auditor xidmətlərindən bəhrələnməklə, mütəmadi olaraq bu xidmətlərdən istifadə etməklə sahibkar, menecer bir növ fəaliyyətin böhranlı səviyyələrini daha geniş baxımdan öyrənir, fəaliyyət riskini minimuma endirməyə nail olur.

Daxili auditorun bilik və peşə-ixtisas səviyyəsinin yüksək olması onun müasir və beynəlxalq tələblər baxımından təkmilləşdirilməsi zərurətindən irəli gəlir.

Problemin belə qoyuluşunda təsərrüfat subyekti heç də az maraqlı deyildir. Belə ki iqtisadiyyatın müasir inkişaf səviyyəsi müəssisənin adi inkişaf tempi ilə getməsinə qeyri mümkün edir, bazarda möhkəmlənmək, fəaliyyəti genişləndirmək və mənfəətin yüksəldilməsinə nail olmaq amillərini gündəmə gətirir. Məhz belə yanaşma müəssisənin peşəkar daxili auditora yaxınlaşma imkanlarını sürətləndirir. Təbii ki, nüfuzunu qorumaq qayğısına qalan, yüksək səviyyəli xidmət göstərən auditor öz fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi ilə bağlı konkret addımlar atır. Məsələnin digər problemlə məqamları da mövcuddur. Belə ki, fəaliyyət göstərən daxili auditorların bilik-ixtisas səviyyəsi yüksək olsa da, onların mövcud iqtisadi vəziyyəti sonradan bu peşəkarlıq səviyyəsini artırmaqla (beynəlxalq audit təcrübəsini öyrənmək, informasiya-kommunikasiya xidmətlərindən istifadə və s.) bağlı müəyyən çətinliklər yaradır. Problemin həlli ilə bağlı Auditorlar Palatası tərəfindən konkret və məqsədyönlü tədbirlər həyata keçirilməkdədir. İndiyədək daxili auditorların hazırlanması, onların peşə-ixtisas səviyyəsinin artırılması istiqamətində həyata keçirilən tədbirlər məhz bu məqsəddə - auditorların peşəkarlıq və səriştəlilik səviyyəsinin yüksəldilməsinə xidmət edir. Lakin müasir şəraitdə hər bir auditor müxtəlif fəaliyyət sahələri üzrə çalışır və audit keçirir. İqtisadiyyat sahələrinin xüsusiyyətləri, müxtəlifliyi daxili auditorun peşəkarlıq səviyyəsinin buna uyğun daim dərinləşməsi zərurətini yaratmaqdadır. Bununla bağlı daxili auditorun peşə-ixtisas səviyyəsinin artırılmasında artıq fərdi proqramlara, məqsədli kursların təşkilinə üstünlük verilməsi Palata tərəfindən nəzərdə tutulan əsas cəhətlərdəndir. Məhz belə yönümlü tədbirlərin həyata keçirilməsi ilə bağlı Auditorlar Palatası tərəfindən hazırlanmış xüsusi tədbirlər planı və 2003-cü ildən etibarən onun icrası daxili auditor xidmətinin təşkili səviyyəsinin yüksəldilməsində xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Azərbaycanda daxili auditor xidmətinin qarşısında duran əsas vəzifələrindən biri də daxili auditorun məsuliyyətinin müvafiq qanunvericilik aktlarında və normativ hüquqi sənədlərdə daha konkret və məzmunlu şəkildə öz ifadəsini tapmasıdır. Mövcud qanunvericilik bazasında daxili auditorun məsuliyyət səviyyəsi, verdiyi rəyə görə cavabdehliyi müəyyənləşdirilmiş, təsərrüfat subyektinə

dəyəcək zərər əmlak məsuliyyəti ilə əlaqələndirilmişdir. Lakin daxili auditin müasir inkişaf meylləri, beynəlxalq təcrübə bu sahədə qnunvericilik, normativ hüquqi tələblərin dəqiqləşdirilməsini aktuallaşdırır. Bir tərəfdən daxili auditor müstəqil ekspert kimi təsərrüfat subyektinin maliyyə-təsərrüfat fəaliyyəti haqqında bazarda, işgüzar dairələrdə rəsmi formalaşdırır, digər tərəfdən isə fəaliyyətin təkmilləşdirilməsi və inkişafı ilə bağlı subyektə konkret təkliflər verir. Bu iki istiqamətin nəticələri təsərrüfat subyektinin həyatında olduqca önəmli rol oynayır. Belə ki bu sahədə buraxılan səhvlər, əsaslandırılmamış təkliflər subyektə ciddi risklərlə, bəzən də müflisləşmə səviyyəsinə gətirib çıxaracaq hallarla üzləşdirə bilər. Belə xoşagəlməz hallar artıq dünya təcrübəsində, xüsusilə də son dövrdə iri, transmilli şirkətlərin qalmaqal fəaliyyətilə ciddi xarakter alıb, hətta dünya və ya ayrı-ayrı ölkələrin iqtisadiyyatı üçün bir çox problemlər yaratmaqdadır.

Azərbaycanda sahibkarlığın inkişafı ilə bağlı dövlət səviyyəsində həyata keçirilən tədbirlər və proqramlar müasir sahibkarlığın mühüm infrastruktur sahəsi olan daxili auditor xidmətinin inkişafını daha da aktuallaşdırmışdır. Daxili auditin təsərrüfat subyektinə üçün əhəmiyyəti və onun özünün də sahibkarlıq fəaliyyətinin bir növü kimi səciyyələnməsi məsələnin həqiqətən də xüsusi əhəmiyyət kəsb etdiyini bir daha nümayiş etdirir.

II FƏSİL. AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA DAXİLİ AUDİTOR XİDMƏTİNİN İNKİŞAFININ MÜASİR VƏZİYYƏTİ

2.1. Ölkədə daxili audit xidmətinin yaradılması mərhələləri və aparılması metodikası.

Dövlət nəzarəti sisteminin təkmilləşdirilməsi və sahibkarlığın inkişafı sahəsində süni maneələrin aradan qaldırılması haqqında Azərbaycan respublikası Prezidentinin 1999-cu il 7 yanvar tarixli fərmanına əsasən nazirlik, komitə, konsern və birliklərdə mövcud nəzarət təftiş qurumlarının ləğv edilməsi həmin orqanların tabeliyində olan müəssisə və təşkilatlarda auditin aparılması, habelə respublikamız üçün yeni olan daxili auditor xidmətinin təşkili sahəsində fəaliyyətin genişləndirilməsinə ciddi təkan vermişdir. Bu isə son nəticədə bazar iqtisadiyyatı şəraitində ölkədə maliyyə nəzarətinin mükəmməl sisteminin bərqərar olması məqsədlərinə xidmət edir. Bu sistemin ən mühüm sahələrindən biri müəssisə və təşkilatlarda maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinə daxili nəzarətdir. Beləliklə, respublikamızda belə nəzarətin ən mütərəqqi, inkişaf etmiş ölkələrdə tətbiq olunan müasir forması olan daxili audit xidmətinin təşkili zərurəti yaranmışdır.

Müəssisənin fəaliyyət sahəsindən, onun istehsal həcmindən asılı olaraq iri və orta qurumlarda daxili auditin tətbiqi məqsədlə xüsusi bölmənin, kiçik qurumlarda isə daxili auditorun həmin işə cəlb edilməsi məqsədəuyğundur.

Daxili audit xidmətinin rəhbəri və aparıcı mütəxəssis vəzifələrinə mühasibat və iqtisadiyyat sahəsində təcrübəsi olan iqtisadi təhsilə malik yüksək ixtisaslı mütəxəssislər təyin edilirlər.

İstehsal-texnoloji proseslər üzrə nəzarəti həyata keçirmək üçün daxili audit xidmətinin tərkibində həçinin texnoloji profilli yüksək ixtisaslı mütəxəssislər də işləyə bilər.

Daxili audit xidmətinin rəhbəri müəyyən edilmiş qaydada müəssisənin rəhbəri tərəfindən işə götürülür və azad edilir. Müəssisənin rəhbəri tərəfindən daxili auditorların işi üçün müvafiq lazımi şərait yaradılmalıdır.

Daxili audit xidmətinin yaradılması mərhələləri aşağıdakılardır:

1. Daxili audit bölməsi haqqında əsasnamənin hazırlanması;
2. Strateji planın hazırlanması;
3. Auditin ilkin planının hazırlanması;
4. Müvafiq peşə norma və standartlarının qəbul edilməsi;
5. İnzibati prosedurların hazırlanması;
6. Gözlənilməz şəraitlərin və hadisələrin yaranması ilə əlaqədar planların hazırlanması.

1. Daxili audit bölməsi haqqında əsasnamənin hazırlanılması.

Daxili audit anlayışı təşkilatın maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin müstəqil təhlilini və qiymətləndirilməsini nəzərdə tutur.

Daxili audit bölməsi işinin təşkilatın rəhbərliyinə xidmət göstərməkdən ibarət olduğunu nəzərə alaraq, həmin bölmə haqqında əsasnamədə onun səlahiyyətləri və vəzifələri rəhbərlik (və ya direktorlar şurası) tərəfindən müəyyən olunmalıdır.

Əsasnamənin tərtib edilməsində ən vacib olan cəhət bütün maraqlı tərəflər üçün bölmənin zəruriliyinin açıqlanmasıdır.

Eyni zamanda təşkilatda daxili audit xidmətinin müstəqilliyinin təmin olunmasına xüsusi diqqət verilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Bir qayda olaraq, əsasnamədə aşağıdakılar əks olunmalıdır:

- daxili audit bölməsinin vəzifələri;
- bu vəzifələr çərçivəsində bütün təşkilatın məqsədləri;
- həmin məqsədlərə nail olmaq üçün səlahiyyətlər;
- bölmənin təşkilati strukturu;
- hesabatvermə və digər tələblər.

2. Strateji planın hazırlanması.

Daxili audit bölməsinin strateji planında yaxın 3-5 il ərzində müəssisədə proqnozlaşdırılan dəyişikliklərə, habelə həmin məqsədlərə nail olmaq imkanlarına xüsusi diqqət yetirilməlidir.

Strateji plan aşağıdakı əsas suallara cavab verməlidir:

1. öz fəaliyyəti sahəsində, iqtisadi strategiyada təşkilat hansı əsas dəyişiklikləri nəzərdə tutur?

2. həmin dəyişikliklərlə əlaqədar təşkilat öz məqsəd, strukturu ilə bağlı digər aspektlərin dəyişilməsini planlaşdırırmı?
3. təşkilatın fəaliyyət göstərdiyi xidmət və mal bazarlarında qiymətqoyma və xərclər üzrə qərarların dəyişilməsi gözlənilirmi?
4. təşkilat üçün daxili və kənar texnoloji dəyişikliklərin təsiri necə ola bilər?

3. Daxili auditin ilkin planının hazırlanması.

Daxili audit bölməsinin səlahiyyət və vəzifələri müəyyən edildikdən və strateji planın hazırlanmasından sonra növbəti mərhələ auditin ilkin planının tərtib edilməsidir. Audit keçiriləcək fəaliyyət sahələrini, habelə hər bir sahə üçün iş həcmi müəyyən etmək məqsədilə risklərin qiymətləndirilməsi modelindən və zərərlərin ehtimalının təhlilinin metodlarından istifadə olunur.

Riski qiymətləndirmə modelini qurarkən daxili audit bölməsi aşağıdakı ümumi parametrləri nəzərə almalıdır:

1. biznes-risk – konkret bazarlar, sifarişçilər, mallar və xidmətlər ilə bağlı olan risk;
2. idarəetmə riski – aparıcı idarəçilik heyətinin səriştəliliyi və təcrübəsi;
3. auditin tarixi – kənar auditorlar tərəfindən aparılmış əvvəlki auditlərin nəticələri;
4. texnoloji risk – texnoloji dəyişikliklərlə bağlı fəaliyyətin zəifləməsinin dərəcəsi;
5. fəaliyyətin nəticələri - əvvəlki müddət ərzində bölmənin müəyyən olunmuş plan və məqsədlərinin yerinə yetirilməsində əldə edilmiş nisbi uğur;
6. sistemli risk – bölmədə istifadə olunan daxili nəzarət sistemlərinin etibarlılığı və sabitliyi.

Daxili audit bölməsinin təşkilati strukturunun yaradılmasına və bölmənin gələcək əməkdaşlarının təcrübə və səriştəliyinin qiymətləndirilməsinə növbəti mərhələ kimi baxılmalıdır. Burada əsas faktor bölmədə audit planlarının yerinə yetirilməsi üçün zəruri olan ümumi təcrübənin konkret sahələr üzrə biliklərin, peşəkar auditor səriştəliyi və texniki üsulların düzgün nisbətində təmin edilməsindən ibarətdir.

4. Müvafiq peşə norma və standartlarının qəbul edilməsi.

Növbəti mərhələdə daxili audit xidməti öz işinin yerinə yetirilməsində riayət edəcəyi əsas istiqamətləri və qaydaları nəzərdən keçirməlidir.

Daxili auditorlar öz işlərini daxili audit peşəsinin və ayrılıqda hər bir auditorun ixtisasının yüksəldilməsini əsas məqsəd hesab edən beynəlxalq assosiasiyanın – Daxili Auditorlar İnstitutunun işləyib hazırladığı tövsiyələr əsasında həyata keçirməlidir.

Daxili auditorların və onların iş sənədlərinin kənat auditə kömək üçün cəlb olunması təcrübəsinin artmasını nəzərə alaraq, daxili auditin keyfiyyətinin müəyyən edilməsi zərurəti yaranır. Bununla əlaqədar auditin etika normalarına və peşə standartlarına tam riayət olunmasına xüsusi diqqət yetirilməlidir. Həmin amillər daxili auditin yüksək keyfiyyətlə həyata keçirilməsinə təminat verir. Bu nöqtəyi–nəzərdən auditorun Peşə Etikası Kodeksi həmin ixtisas üzrə davranış qaydalarını və normalarını müəyyən edərək, müvafiq tövsiyələr nəzərdə tutur.

Daxili audit standartları – daxili auditin keyfiyyətinə və etibarlılığına normativ tələbləri müəyyən edən və onlara riayət olunduqda daxili auditor fəaliyyətinin uğurlu nəticəsini təmin edən əsas qaydaları müəyyənləşdirir.

Standartların məqsədləri:

1. Rəhbərlərə, direktorlar şurasına, dövlət orqanlarına, kənar auditorlara və bütün dərəcələr üzrə oxşar peşəkar təşkilatlara daxili auditin rolunun və məsuliyyətinin izah edilməsi;
2. Rəhbərlik üçün zəmin yaradılması və daxili audit üzrə normativ işlər;
3. Daxili auditin həyata keçirilməsi təcrübəsinin təkmilləşdirilməsi.

Standartlar təşkilatın, daxili audit bölməsinin, bölmə müdirinin və daxili auditorların funksional vəzifələrini müəyyənləşdirir.

Standartlar aşağıdakıları əhatə edir:

1. Daxili audit bölməsinin təftiş olunan fəaliyyət sahələrindən asılı olmaması və daxili auditorların obyektivliyi;
2. Daxili auditorların göstərməli olduqları peşəkarlığı və peşəkar diqqəti;
3. Daxili audit işinin həcmi;

4. Daxili audit tapşırıqlarının yerinə yetirilməsi;
5. Daxili audit bölməsinin rəhbərliyi.

5. İnzibati prosedurların hazırlanması.

Təşkilatın digər bölmələri kimi, daxili audit bölməsinin də fəaliyyət göstərməsi üçün müvafiq inzibati siyasətin, qaydaların və prosedurların hazırlanması zərurətidir. Onlar aşağıdakılardan ibarətdir:

1. büdcə və hesabat verilməsi;
2. ştat cədvəli;
3. əməkdaşların ixtisaslarının artırılması;
4. əməkdaşların işlərinin qiymətləndirilməsi metodikası.

Daxili audit bölməsi öz inzibati siyasəti və prosedurlarının hazırlanması və yekunlaşdırılmasında təşkilatın digər bölmələrindən kömək göstərilməsini təkidlə tələb etməlidir.

6. Gözlənilməz şəraitlərin və hadisələrin yaranması ilə əlaqədar planların hazırlanması.

Daxili audit bölməsi öz sifarişçilərinə ən yüksək səviyyədə xidmət göstərilməsi məqsədilə fəvqəladə hallar üçün öncədən planlar hazırlanarkən təşkilatın fəaliyyətində, bazar və məqsədlərdə meydana gələ biləcək dəyişikliklər və onların qəbul edilmiş planlara, maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinə ehtimal olunan təsiri nəzərə alınmalıdır.

Bəzi hallarda isə sifarişçilərdən biri daxili audit bölməsindən xüsusi layihənin hazırlanmasını xahiş edə bilər. Adətən belə hallarda layihə xüsusi əlamətlərə malik olur və qısa müddətdə hazırlanmalıdır. Daxili audit mütəxəssisləri bu şərtlər çərçivəsində tapşırılan işləri ən yüksək səviyyədə yerinə yetirmək üçün elastik planlara malik olmalıdırlar, yəni öz iş planları və qrafiklərini ən münasib şəkildə dəyişməyə qadir olmalıdır.

Daxili auditor xidmətinin həyata keçirilməsində metodikanın müəyyən edilməsi vacibdir. Yoxlamanın rəhbəri yoxlamanın hazırlanmasında, proqramın tərtib olunmasında və auditorlar arasında vəzifə bölgüsündə həmin metodikadan istifadə edir.

Daxili auditin aparılması metodikası 3 bölmədən ibarət aşağıdakı şəkildə təklif olunur:

1. Auditor yoxlamasının planlaşdırılması
 - Auditin məqsəd və həcmnin müəyyən edilməsi;
 - Yoxlanılan fəaliyyət növləri barədə əsas məlumatın alınması;
 - Auditor yoxlamasının aparılması üçün lazım olan resursların müəyyən edilməsi;
 - Auditin xüsusi diqqətini tələb edən risk və nəzarət sistemlərinin müəyyən edilməsi;
 - Auditor yoxlamasının aparılması üzrə proqramın yazılması;
 - Auditin nəticələri barədə məlumatın təqdim olunmasının müəyyən edilməsi;
 - Auditor yoxlaması üzrə planın təsdiq edilməsi.
2. Auditor yoxlamasının əsas istiqamətləri
 - Nağd pul vəsaitləri üzrə əçəliyyatların daxili auditi;
 - Bank hesablarında əməliyyatlarının daxili auditi;
 - Xarici (kənar) hesablaşmaların daxili auditi;
 - Əmək haqqı üzrə hesablaşmaların daxili auditi;
 - Əsas vəsaitlər üzrə əməliyyatların daxili auditi;
 - Qeyri-maddi aktivlər üzrə əməliyyatların daxili auditi;
 - İstehsalat ehtiyatlarının saxlanılması uçotunun daxili auditi;
 - Maliyyə-kapital qoyuluşunun daxili auditi;
 - Xidmətlərin maya dəyərində daxil olan məsrəflərin və xidmət göstərilməsindən əldə edilən gəlirin daxili auditi;
 - Maliyyə nəticələrinin, fondların, ehtiyatların, kredit və borcların daxili auditi;
 - Vergilərin düzgün hesablanması daxili auditi;
3. Daxili auditorun hesabatının tərtib olunması və rəhbərliyə təqdim edilməsi.

Daxili auditorun (daxili audit xidmətinin) hesabatında aşağıdakı ümumi məlumatlar əks etdirilməlidir:

1. daxili audit qrupunun tərkibi: soyad, ad, atasının adı, vəzifə, iş yeri, peşəkar auditorun attestatı (daxili audit aparıldıqda vəzifələri göstərməklə);
2. yoxlanılan təşkilatın rekvizitləri;
3. mühasibat uçotunun aparılması və mühasibat-maliyyə hesabatlarının tərtib olunması üzrə məsul vəzifəli şəxslərin siyahısı (soyadı, adı, atasının adı, vəzifəsi);
4. daxili audit aparıldığı zaman yoxlanılan sənədləşmənin aid olduğu müddət;
5. yoxlamanın metodikasına haqqında məlumatlar (mühasibat uçotunun hansı istiqamətlərinin yoxlanılması nəzərdə tutulmuşdur, hansı mühasibat sənədləşməsi birbaşa tam olaraq yoxlanılmış, hansı seçmə yolu ilə və hansı prinsiplər əsasında seçmə aparılmışdır);
6. aşkar edilmiş bütün nöqsan və pozuntular haqqında məlumatlar;
7. vergi qoymanı minimumlaşdırmaq məqsədilə vergilərin planlaşdırılmasının yaxşılaşdırılması üzrə tövsiyələr.

Daxili auditorun (daxili audit xidmətinin) hesabatında təşkilatın ödəmə qabiliyyətinin və maliyyə sabitliyinin, habelə onun gələcək dövr üçün maliyyə vəziyyətinin proqnozlarının təhlilinə həsr olunmuş bölmə olmalıdır.

Daxili auditorun (daxili audit xidmətinin) hesabatı 3 nüsxədə tərtib olunur. Onlardan biri yoxlanılan struktur bölmənin (filialın) rəhbərliyinə; ikincisi müəssisə, təşkilatın rəhbərliyinə (daxili audit xidmətinin sifarişçisinə) ünvanlandırılır; üçüncüsü isə daxili audit xidmətinin arxivinə göndərilir. Hesabat daxili audit xidmətinin rəhbəri tərəfindən imzalanır və hər 3 nüsxəsi hesabatın əsli hesab olunur.

Daxili auditorun (daxili audit xidmətinin) hesabatında qeyd olunan irad və təkliflər struktur bölmənin (filialın) rəhbərliyi tərəfindən nəzərə alınmalı və çatışmazlıqlar təşkilat rəhbərliyinin müəyyən etdiyi müddətdə aradan qaldırılmalıdır.

2.2. Daxili auditor xidmətinin təşkilati strukturu və keyfiyyətinin qiymətləndirilməsi sistemi.

Bazar iqtisadiyyatına keçidlə əlaqədar müəssisə və təşkilatlarda nəzarət sisteminin təşkili məsələlərinə diqqətin artmasını zəruriləşdirmişdir. Daxili nəzarət təşkilatın maraqlarının qorunmasını, təsərrüfat fəaliyyətinin səmərəliliyinin yüksəldilməsini təmin edir. Təşkilatın struktur bölmələri arasında qarşılıqlı münasibətlər əsasında qurulmuş daxili nəzarət sisteminin inkişaf etdirilməsi nəzarətin mahiyyətinin, təşkilatın idarəetməsində rolunun keyfiyyətə yeni nəzəriyyəsinə tələb edir.

Daxili nəzarət sisteminin təşkili aşağıdakı amillərin təsiri altındadır:

1. Rəhbərliyin daxili nəzarətə münasibəti;
2. Təşkilatın fəaliyyət göstərməsinin kənar şərtləri, təşkilati strukturu, fəaliyyət sahəsi və növləri;
3. Təşkilatın struktur bölmələrinin və ya törəmə müəssisələrinin sayı;
4. Strateji məqsəd və vəzifələr;
5. Fəaliyyətin mexanikləşdirilməsi və kompüterləşdirilməsi dərəcəsi;
6. Resurslarla təminat;
7. Kadr heyətinin səriştəliyinin səviyyəsi.

Ümumiyyətlə səmərəli fəaliyyət göstərən daxili audit sisteminin təşkili mürəkkəb çoxmərhələli prosesdir. Bu proses aşağıdakı mərhələləri əhatə edir:

1. Əvvəlki fəaliyyət şəraiti üçün müəyyən edilmiş məqsəd, strategiya və taktikanın tənqidi təhlili.
2. Təşkilatın yeni fəaliyyət konsepsiyasının işlənilib hazırlanması, sənədləşdirib təsdiq edilməsi.
3. Mövcud idarəetmə strukturunun səmərəliliyinin təhlili.
4. Konkret maliyyə və təsərrüfat əməliyyatlarının nəzarəti prosedurlarının işlənilib hazırlanması.
5. Daxili audit xidmətinin yaradılması.

Müəssisə səviyyəsində daxili nəzarət funksiyası əsasən işçilərin öz vəzifələrini səmərəli yerinə yetirilməsinə yönəldilmiş tədbirlərin həyata keçirilməsindən ibarətdir.

Yerinə yetirdiyi funksiyalara görə daxili nəzarətin əsas növləri aşağıdakılardır:

1. idarəetmə nəzarəti
2. maliyyə nəzarəti
3. idarəetmə-maliyyə nəzarəti

Bazar iqtisadiyyatında hər bir təsərrüfat subyektinin əsas məqsədi təsərrüfat fəaliyyətinin səmərəlinin, yüksək gəlirin əldə edilməsi şəraitində maliyyə nəzarətinin rolu olduqca böyükdür.

Maliyyə nəzarəti müəssisədə müəyyən edilmiş xərclərin norma və normativlərdən kənarlaşmaları üzə çıxarmağa, resurslardan istifadənin səmərəliliyini və qənaətləndirmə istiqamətlərini müəyyən etməyə imkan verir. Pozuntuların aşkar edilməsi halında müvafiq tədbirlər həyata keçirilməli, günahkarlar məsuliyyətə cəlb olunmalı, belə pozuntuların gələcəkdə təkrar olunmaması və ya azaldılması üçün tədbirlər həyata keçirilməlidir.

Beləliklə müəssisədə daxili maliyyə nəzarətinin predmeti maliyyə resurslarının formalaşma və istifadə edilməsi prosesidir, obyektə isə fəaliyyətləri bu proseslərlə bilavasitə bağlı olan idarəetmə orqanlarıdır.

Daxili auditin informasiya bazası müəssisənin maliyyə-təsərrüfat fəaliyyəti haqqında məlumat, mühasibat və statistik uçotun məfhumları, qərarların qəbul edilməsi üçün zəruri olan digər daxili məlumatlardır. Həm daxili maliyyə nəzarəti, həm də idarəetmə təhlili üçün əsas mənbə istehsal və maliyyə uçotudur hansılar ki, bütövlükdə idarəetmə uçotu sistemini təşkil edir.

Daxili auditin təşkilində mühüm məsələ daxili audit bölməsinin təşkilat strukturunun yaradılması və bölmədə işləyən əməkdaşların təcrübə və səriştəliyinin qiymətləndirilməsidir. İqtisadi subyektlərdə təşkil olunan daxili auditin təşkilat strukturu onların istehsal-təsərrüfat fəaliyyəti həcmindən, iş xüsusiyyətlərindən və rəhbərliyin qarşısında duran vəzifələrin həlli ilə əlaqədardır.

Daxili audit bölməsi müəssisə üzrə verilən xüsusi sərəncam əsasında təşkil edilir. Bölmənin əməkdaşlarının sayı və rəhbəri bu sərəncama əsasən müəyyən edilir.

Daxili audit bölməsinin statusu onun fəaliyyətinin müstəqilliyinə təminat verilməlidir. Daxili audit bölməsinin rəhbərliyi geniş fəaliyyət səlahiyyətləri ilə yanaşı, auditor rəylərinə yüksək səviyyədə baxılması və auditorların təklifləri əsasında müvafiq qərarların qəbul edilməsi üzrə yetərli səlahiyyətlərə də malik olmalıdır.

Təsərrüfat subyektində yaradılmış daxili audit xidmətindən iqtisadi səmərəliyinin əldə olunması daxili auditin prosedurlarının keyfiyyətinin və daxili auditin təşkilati məsələlərinin müvafiq səmərəli nəzarətinin təmin olunması nəticəsində əldə etmək olar. Qeyd etmək lazımdır ki, daxili audit müəssisənin struktur bölməsi olaraq əsas keyfiyyət meyarına malikdir – iqtisadi səmərəlilik meyarı. Beləliklə o, fəaliyyətində daim öz işinin nəticələrini bu nəticələrə çəkilmiş xərclərlə mütənəsbibliyinə baxmalıdır. Kənar auditdən fərqli olaraq bölməsinin fəaliyyətinin nəticəsi təkcə təcrübəli rəyin verilməsindən yox, həmçinin operativ məsələlərin və cari işlərin yerinə yetirilməsindən ibarətdir. Daxili audit bölməsinin fəaliyyətindən iqtisadi səmərəlilik texnoloji və metodoloji bazanın daim təkmilləşdirilməsi nəticəsində əldə olunur.

Beləliklə, daxili audit bölməsi fəaliyyətinin keyfiyyətinin qiymətləndirilməsi aşağıdakı blokları daxil edən sistemdir: səmərəlilik, sənədləşdirmə, metodoloji uyğunluq (daxili audit standartlarına) və təşkilati uyğunluq.

Daxili audit bölməsi fəaliyyətinin keyfiyyətinə nəzarət prosedurları “daxili auditin keyfiyyəti testləri”nin tətbiq edilməsinə əsaslanmalıdır.

Dörd blokdən ibarət olan daxili auditin keyfiyyətinin qiymətləndirilməsi sisteminin nəticəsinin bir neçə variantı ola bilər. Bu nəticələr əsasında daxili audit bölməsi son formalaşdırır və müvafiq təklifləri hazırlayır.

Daxili auditin keyfiyyətinin qiymətləndirilməsi sistemi

Daxili auditin keyfiyyətinin qiymətləndirilməsi sisteminin bloku	Variantlar			
	1-ci	2-ci	3-cü	4-cü
Səmərəlilik	Qeyri məqbul	Məqbul	Məqbul	Məqbul
Sənədləşdirmə	Məqbul	Qeyri məqbul	Məqbul	Məqbul
Metodoloji	Məqbul	Məqbul	Qeyri məqbul	Məqbul
Uyğunluq			Məqbul	
Təşkilati uyğunluq	Məqbul	Məqbul	Məqbul	Qeyri məqbul

Variant 1. Səmərəlilik blokunun qeyri məqbul olması vəzifələrin həcmünün çoxluğu ilə, daxili audit qarşısında qoyulan məqsəd və vəzifələrin işlənilib hazırlanmış metodoloji baza ilə uyğun olmamasından irəli gələn daxili audit bölməsinin qeyri səmərəli fəaliyyəti deməkdir.

Tövsiyələr: qoyulmuş məsələlərə yenidən baxılmalı və ya onların həll edilməsi metodikasını sadələşdirmək lazımdır.

Variant 2. Lazımi iqtisadi səmərəliliyin əldə olunmasına baxmayaraq, sənədləşdirmənin bölmədə qeyri məqbul olması bölmədə sənədlərin saxlanması, tərtib edilməsinin yaxşı vəziyyətdə olmaması deməkdir. Belə vəziyyət sonradan səmərəliliyin aşağı salınmasına gətirib çıxara bilər, ona görə ki sənədləşmənin düzgün aparılmaması daxili auditorların təqdim etdikləri nəticələri şübhə altına qoyur.

Tövsiyələr: sənədlərin saxlanması, tərtibi, aparılması qaydalarını müəyyən edən daxili audit standartının qəbul edilməsi və bu sahədə nəzarətin gücləndirilməsi.

Variant 3. Daxili auditin metodoloji bazasının qeyri məqbul olması səmərəliliyinin dərhal aşağı düşməsinə səbəb ola bilər.

Tövsiyələr: Daxili audit standartlarının qəbul edilməsi əsasında optimal metodoloji bazanın formalaşdırılması, işçi heyətinin məsuliyyətinin artırılması.

Variant 4. Təşkilati prinsiplərə müvafiqlik blokunun qeyri məqbul olması bölmə işçilərinin müstəqilliyinin itirilməsinə, bölmənin ölçülərinin onun funksiya və həll olunmalı məsələlərə uyğun olmamasına gətirib çıxarar, bu da öz növbəsində işçi heyətinin iş yükünün artması və səmərəliliyin azalması deməkdir.

Tövsiyələr: daxili audit bölməsinə aid olan daxili təşkilati sənədlərin formalaşması; onların razılaşdırılması; yerinə yetirilməsi üzrə məsuliyyətin müəyyən edilməsi.

Bu və ya digər variantlar üzrə son nəticə və tövsiyələri daxili auditin keyfiyyəti testlərinin müfəssəl şəkildə baxılmasından sonra vermək olar. Beləliklə, təklif olunmuş daxili auditin keyfiyyətinin qiymətləndirilməsi metodikasından istifadə edərək həm daxili auditin metodologiyası baxımından, həm də onun iqtisadi səmərəliliyi baxımından daxili auditin optimal təşkilinə nail olmaq olar.

2.3 Daxili auditin təşkili və daxili auditorların hazırlanması problemləri.

Respublikamızda iqtisadi inkişaf proseslərinin sürətlənməsi, sahibkarlıq fəaliyyətinin genişlənməsi və bu prosesdə ümumi nəzarət mədəniyyətinin dəyişməsi maliyyə nəzarəti üsürlərinin kəmiyyət və keyfiyyətə fərqli formada təşəkkül tapması ilə müşahidə olunur. Son zamanlar ölkə başçısının iqtisadiyyatın yüksəlişinə xidmət edəcək sahibkarlığın inkişafı ilə bağlı verdiyi fərmanlarla əlaqədar daxili nəzarət sisteminin qabaqcıl dünya təcrübəsinə uyğun tərzdə qurulması ölkəmizdə daxili audit peşəsinin tətbiqini zərurətə çevirmişdir.

Ölkə iqtisadiyyatının azad bazar münasibətləri prinsiplərinə əsasən inkişaf etdirilməsi, dünya iqtisadi sistemində inteqrasiyanın sürətləndirilməsi və bütövlükdə cəmiyyətimizin demokratikləşməsi müstəqil, təminatverici və məsləhətverici fəaliyyət olan daxili auditin beynəlxalq standartlara uyğun, müstəqil, obyektiv, idarəetmə prosesində məsləhət-konsaltinq funksiyasını əhatə edəcək şəkildə təşkil və tətbiq olunmasını tələb edir. Bu işə öz növbəsində, müvafiq beynəlxalq təcrübənin öyrənilməsi zərurətini doğurur. Azərbaycan Respublikasının Auditorlar Palatası da bir çox beynəlxalq audit qurumları, o cümlədən 1941-ci ildə daxili audit sahəsində ilk peşə birliyi kimi qurulmuş və hazırda bu peşənin dünyada şəxsiz lideri sayılan beynəlxalq Daxili Auditorlar İnstitutu (ABŞ) ilə bu istiqamətdə məqsədyönlü iş aparır. Həmin işin ilkin nəticəsi olaraq, Daxili Auditorlar İnstitutu İdarəetmə Şurasının Kvebek (Kanada) şəhərində keçirilən 1999-cu il 26 iyun tarixli iclasında Azərbaycan Respublikası Auditorlar Palatasının müraciəti əsasında ölkəmizdə Daxili Auditorlar İnstitutunun “Audit-Azərbaycan” bölməsinin yaradılması haqqında qərar qəbul edilmişdir.

“Audit-Azərbaycan” bölməsi iqtisadi islahatlar çərçivəsində daxili auditor peşəsinin zəruriliyi nəzərə alınaraq, ölkəmizdə daxili auditor peşəsinin yayılması və inkişaf etdirilməsi, daxili audit standart və normalarının işlənib hazırlanması, təkmilləşdirilməsi, daxili auditorların peşə müstəqilliyinin təmin edilməsi və mənafehlərinin qorunması, peşəkarlıqlarının artırılması məqsədilə yaradılmışdır.

“Audit-Azərbaycan” bölməsi üzvlərinin ilk ümumi yığıncağı 1999-cu il sentyabrın 20-də keçirilmiş və həmin yığıncaqda bölmənin əsas idarəetmə və

nəzarət orqanlarının – 7 nəfərdən ibarət idarə heyətinin, 3 nəfərdən ibarət təftiş və 5 nəfərdən ibarət intizam komissiyalarının tərkibi təsdiq edilmişdir. İdarə heyətinin işinin səmərəliliyini artırmaq və “Audit-Azərbaycan”-ın fəaliyyətini təkmilləşdirmək məqsədilə sonralar bölmənin 9 nəfərdən ibarət məsləhət komissiyası, habelə üzvlük, metodik işlər və xarici əlaqələr komissiyaları yaradılmışdır.

1999-cu il sentyabrın 29-da beynəlxalq Daxili Auditorlar İnstitutunun “Audit-Azərbaycan” bölməsinin yaradılması və bölmənin ilk 15 üzvünə həmin institutun sertifikatlarının verilməsi münasibətilə Auditorlar Palatasında təqdimetmə mərasimi keçirilmişdir. Tədbirdə ölkəmizin rəsmi dövlət nümayəndələri və xarici ölkələrin Azərbaycandakı diplomatik missiyalarının təmsilçiləri iştirak etmişlər. Keçmiş Sovetlər İttifaqına daxil olan ölkələr içərisində Daxili auditorlar İnstitutunun ilk bölməsi olan “Audit-Azərbaycan” əvvəllər IIA-nın regional strukturunda Şimali Avropa regionuna aid edilmişdirsə, 2001-ci ildən etibarən bölmə Avropa Konfederasiyasında ən geniş təmsilçiyə malik olan Şimali-Mərkəzi Avropa regionunda fəaliyyət göstərir.

2000-2001-ci illərdə “Audit-Azərbaycan” bölməsi idarə heyətinin 16 iclası keçirilmiş və həmin iclaslarda bölmənin fəaliyyətinin təşkili ilə bağlı bir sıra mühüm qərarlar qəbul edilmişdir. O cümlədən “Audit-Azərbaycan” bölməsinin fəaliyyət istiqamətlərini müəyyən edən nizamnamə, “Üzvlük sertifikatının verilməsi qaydaları” və “Üzvlərin üzvlük haqqının müəyyən edilməsi və ödənilməsi qaydaları” kimi əsas normativ sənədlər, bölmənin mahiyyətini, dövlətimizin milli rəmzlərini və ölkə iqtisadiyyatının prioritet istiqamətlərini əks etdirən emblemi təsdiq edilmişdir.

Fəaliyyət göstərdiyi az müddət ərzində “Audit-Azərbaycan” bölməsi ölkədə aparılan iqtisadi islahatlar çərçivəsində nazirlik, komitə və birliklərdə nəzarət-təftiş idarələrinin ləğv olunduğu bir şəraitdə daxili audit sisteminin beynəlxalq Daxili Auditorlar İnstitutunun işləyib hazırladığı göstərişlərə və normativ sənədlərə uyğun tərzdə qurulması, Azərbaycanda daxili auditor peşəsinin yayılması sahəsində xeyli iş görmüş, bunun nəticəsi olaraq, bir çox nazirlik, müəssisə və təşkilatların

(“Libra” və “Neptun” birgə müəssisələri, “Kaspian Trans.Ko” şirkəti, “AzərSell Telekom” BM, “Qaradağ Sement” ATCS və s.) nümayəndələri bölmənin üzvlüyünə qəbul edilərək Daxili Auditorlar İnstitutunun sertifikatını almışlar. Ümumiyyətlə isə 1999-cu ildə 15, 2000-ci ildə 14 və 2001-ci ildə 31 mütəxəssisin müraciətinə idarə heyətinin iclaslarında baxılmış və onlar “Audit-Azərbaycan”-ın üzvlüyünə qəbul edilmişlər. Hal-hazırda isə birliyin müxtəlif fəaliyyət sahələrində çalışan 84 üzvü fəaliyyət göstərir.

“Audit-Azərbaycan” ictimai birliyinin nizamnaməsinə əsasən, sərbəst auditorlar və mühasibat uçotu, maliyyə, iqtisadçı, hüquqşünas ixtisasları üzrə ali təhsilə və ixtisas üzrə azı 3 il əmək stajına və ya eyni ixtisaslar üzrə orta ixtisas təhsilinə və ixtisas üzrə azı 5 il əmək stajına malik olan mütəxəssislər, müvafiq ixtisaslar üzrə müəllimlər, habelə bu ixtisas üzrə magistrələr və elmi dərəcəsi olan şəxslər birliyə üzv ola bilərlər. Üzvlüyə müraciət və qəbul şərtləri “Üzvlük sertifikatının verilməsi qaydaları” ilə tənzimlənir.

Beynəlxalq əlaqələrin inkişaf etdirilməsi və mütərəqqi dünya təcrübəsinin öyrənilməsi istiqamətində “Audit-Azərbaycan” bölməsi nümayəndələrinin beynəlxalq tədbirlərdə iştirakına böyük diqqət yetirilmişdir. Bu məqsədlə bölmənin nümayəndə heyətləri IIA-nın keçirdiyi bir neçə tədbirdə fəal iştirak etmiş və peşənin inkişafı baxımından zəngin təsərrüfat, əhəmiyyətli material və sənədlərlə Azərbaycan Respublikasına qayıtmışlar. O cümlədən 2000-ci ilin may ayında İstanbulda keçirilən “EURO-2000” Avropa Daxili Audit Konfransında və IV Türkiyə Daxili Audit Konqrensində, iyun ayında Amerika Birləşmiş Ştatlarının Nyu-York şəhərində IIA-nın 59-cu beynəlxalq konfransında və oktyabr ayında Berlin şəhərində Daxili Auditorlar İnstitutunun təşkil etdiyi “Qlobal forum-2000” məclisində bölmənin üst-üstə 9 üzvü iştirak etmişdir.

Həmin tədbirlər barədə məlumat ölkənin kütləvi informasiya vasitələrində geniş əks etdirilmiş, xarici səfərlər zamanı əldə olunmuş metodik materialların, sənədlərin məqsədyönlü istifadəsi və bölmə üzvlərinə çatdırılması üçün bir sıra işlər görülmüşdür.

“Audit-Azərbaycan” bölməsinin nəzdində IIA-dan göndərilən və beynəlxalq əlaqələrin nəticəsində əldə olunan kitab, jurnal, videokaset və sd kimi əyani vəsaitlərdən ibarət məlumat bazası – kitabxana yaradılmışdır. Kitabxanaya daxil olan materialların siyahısı vaxtaşırı təzələnərək üzvlərə paylanır və onlardan istifadəni təmin edən digər tədbirlər keçirilir.

Bölməyə IIA-dan müntəzəm olaraq göndərilən və 2 ayda 1 dəfə nəşr olunan “Daxili Audit” (“İnternal Audit”) jurnalı bütün daxili auditorlara və bütün digər maraqlı şəxslərə təşkilatlarda riskin idarə edilməsi və nəzarətin daha yaxşı aşkarlanması üçün tələb olunan hər cür material təqdim edir. “Audit-Azərbaycan”ın üzvləri bu nəşrə və IIA-dan daxil olan digər jurnal və bülletenlərə güzəştli qiymətlərlə abuna yazılmaq imkanına malikdirlər.

Auditorlar Palatasının Daxili Audit Departamenti tərəfindən mütəmadi olaraq seminarlar keçirilir. Seminarlarda daxili audit xidmətinin xüsusiyyəti ilə əlaqədar onun müxtəlif növ təsərrüfat subyektlərində təşkili, daxili auditin ümumi prinsipləri barədə məlumat verilmiş və iştirakçıları maraqlandıran çoxsaylı suallar cavablandırılır. Bundan əlavə Auditorlar Palatasının təsis etdiyi “İqtisadiyyat və audit” jurnalında müntəzəm olaraq daxili audit mövzusunda məqalələr dərc etdirilir. O cümlədən beynəlxalq Daxili Auditorlar İnstitutu “Audit-Azərbaycan” bölməsi barədə təqdimat materialları, IIA-nın Etika Məcəlləsi, daxili auditin funksiya və vəzifələri və kənar audiddən fərqi, daxili audit və təsərrüfatdaxili mühasibat-maliyyə nəzarəti sistemi, müəssisə və təşkilatlarda daxili audit xidmətinin yaradılması xüsusiyyətləri və s. barədə məqalələr dərc olunmuşdur.

Beynəlxalq Daxili Auditorlar İnstitutunun baş qərargahı ilə qarşılıqlı işgüzar əlaqələr ardıcıl davam etdirilmişdir. Bölmə üzvlərindən ikisi IIA-nın Qabaqcıl texnologiyalar və Daxili audit standartları komitəsinə üzv seçilmiş, komitələrin hazırladığı sənədlərin layihələrinin müzakirəsində fəal iştirak edərək konkret rəylərini bildirmişlər.

“Audit-Azərbaycan” bölməsi IIA-nın keçirdiyi üzvlüyün inkişafı müsabiqəsində I kateqoriya üzrə qalib gəlmiş, bununla əlaqədar bölməyə müsabiqə

qalibi üçün nəzərdə tutulmuş xatirə mükafatı və institutun rəhbərliyi adından təbrik məktubu daxil olmuşdur.

Dünya audit təcrübəsi və metodlarında meydana gələn dəyişikliklər, bununla yanaşı səhmdarlar, idarə rəhbərləri və digər maraqlı tərəflərin tələblərinin artması ilə əlaqədar 1999-cu ildə Daxili Auditorlar İnstitutu daxili audit standartlarının və Etika Məcəlləsinin yeni redaksiyada nəşr edilməsini qərara almışdı. IIA tərəfindən aparılan məqsədyönlü iş nəticəsində 2001-ci ilin əvvəlində işıq üzü görən yeni standartlarda müstəqillik, obyektivlik, səriştəlilik və lazımi peşəkar yanaşma kimi əsas prinsiplər əks olunmaqla, daxili auditin həcmi, riskin qiymətləndirilməsi, keyfiyyətin planlaşdırılması və təminatı kimi məsələlər yenidən nəzərdən keçirilərək daha geniş şəkildə şərh olunmuşdur. Daxili auditorların fəaliyyət xüsusiyyətlərini və peşənin etik qaydalarını müəyyənləşdirmək baxımından ölkəmizdə fəaliyyət göstərən mütəxəssislər üçün böyük əhəmiyyət kəsb edən həmin sənədlər “Audit-Azərbaycan” bölməsi tərəfindən tərcümə edilmiş və IIA ilə razılaşdırılaraq 2001-ci ilin noyabrında “Daxili audit standartları” adı altında kitab şəklində nəşr etdirilmişdir. Beləliklə, Azərbaycanda daxili auditorların praktik fəaliyyətlərini qurarkən istinad edə biləcəkləri əsas nəzəri baza yaradılmışdır. “Audit-Azərbaycan” ictimai birliyi öz qarşısına ölkəmizdə daxili auditor peşəsinin yayılması və inkişaf etdirilməsi, daxili auditorlar arasında peşə münasibətlərinin gücləndirilməsi, onların mənafelərinin və müstəqilliyinin qorunması, peşənin standart və normalarının işlənilməsi, hazırlanması, təkmilləşdirilməsi məqsədlərini qoymuş və istiqamətdə fəaliyyətini inamla davam etdirməkdədir.

Müəssisə və təşkilatlarda daxili audit xidmətinin mövcudluğunun, keyfiyyətli və tələblərə cavab verən şəkildə fəaliyyətinin əsasını kadr hazırlığı, mütəxəssis təcrübəsi, biliyi və səriştəsi amili təşkil edir. Bu baxımdan, daxili audit xidmətinin təşəkkülü və inkişafına nail olmanın ən mühüm prinsiplərindən biri peşəkar daxili auditorların hazırlanılmasıdır.

Daxili auditorların hazırlanması bir neçə mərhələdə həyata keçirilə bilər. Bunun üçün beynəlxalq təcrübədən və inkişaf etmiş ölkələrin bu sahədəki

nailiyyətlərindən bəhrələnərək, milli iqtisadiyyatın xüsusiyyətlərini nəzərə almaqla, müvafiq təhsil proqramları hazırlamaq məqsədəuyğun hesab edilir.

Daxili auditorların gələcəkdə hər hansı bir müəssisədə fəaliyyət göstərəcəklərini nəzərə alaraq onların bu xidməti həyata keçirdikdə nizam-intizam və peşə etikası normalarına tam riayət etməsi, işdə yüksək peşəkarlıq və səriştəlilik tələblərinə cavab verməsi məsələlərini özündə əks etdirən müvafiq təlimatlar və tövsiyələr təhsil proqramlarında yer almalıdır.

Daxili auditorların şəxsi maraqlardan uzaq olması, xidmət göstərərəkən məxfilik prinsiplərinə riayət etməsi və şəxsi məsuliyyətlərini aydın dərk etməsi zəruridir. Bununla yanaşı daxili auditorlar qabaqcıl təcrübənin öyrənilməsini, yeni iş metodlarının tətbiqini öz fəaliyyətlərində təmin etməli, ixtisas və peşə səviyyələrini yüksəltməlidirlər.

Daxili audit üzrə mütəxəssislərin hazırlıq proqramları həm daxili auditin beynəlxalq tələblərə cavab verən ümumi metodikasına uyğun tərtib edilməli həm də konkret müəssisələrdə daxili nəzarət strukturu kimi fəaliyyət göstərəcək bu xidmətin xüsusiyyətlərini özündə əks etdirməlidir.

Daxili auditorların hazırlığı bir neçə mərhələdən ibarət ola bilər:

Birincisi, bu peşə sahəsində yeni fəaliyyətə başlayanlar üçün ilk hazırlıq 2-3 aylıq tədris proqramı əsasında aparılmalı və əsasən aşağıdakı mövzuları əhatə etməlidir:

- Daxili auditin məqsəd və vəzifələri;
- Daxili audit üzrə norma və standartlar;
- Daxili auditin yerinə yetirilməsinin proseduraları;
- Daxili nəzarət metodları;
- Audit proqramları;
- İnsanlarla ünsiyyət yaratmaq üsulları;
- Daxili auditorun iş və yekun sənədləri;
- Auditin nəticələrinə dair hesabatın hazırlanması;
- Yekun müzakirəsi və tövsiyələr verilməsi.

İkincisi, təsərrüfat fəaliyyətinin auditinə dair hazırlıq 2-3 aylıq kurslar şəklində həyata keçirilə bilər. Kursların proqramlarına aşağıdakılar daxil edilməlidir:

- Təsərrüfat fəaliyyətinə nəzarətin metodlarının şərh edilməsi;
- Risklərin audit;
- Təsərrüfat fəaliyyətinin müəyyən olunmuş qaydalar əsasında həyata keçirilməsinin audit;
- Təsərrüfat fəaliyyəti zamanı maliyyə və mühasibat əməliyyatlarında yol verilmiş nöqsanların aradan qaldırılması;
- İstehsala və əməliyyatlara nəzarət üzrə metodların təkmilləşdirilməsi.

Üçüncüsü, aparıcı daxili auditorlar üçün təşkil edilmiş təkmilləşdirmə kursları.

Bu kursların proqramında aşağıdakılar əks olunmalıdır:

- aparıcı (və ya baş) daxili auditorun məqsəd və vəzifələri;
- auditin (və ya keçirilən nəzarət tədbirinin) təşkil edilməsi, planlaşdırılması və aparılması qaydası;
- əldə edilmiş nəticələrin təhlili və hesabatların hazırlanması;
- orta və iri müəssisələrdə daxili audit sisteminin təşkil edilməsinin beynəlxalq tələblərə cavab verən yeni forma və metodlar əsasında qurulması zərurəti;
- daxili audit sahəsində beynəlxalq təcrübə və standartlar əsasında müvafiq milli standart və təlimatların hazırlanması.

Beynəlxalq təcrübədə daxili audit üzrə kursların hazırlanması prinsipləri aşağıdakılardır:

1. aktual problemlərin və ən əhəmiyyətli mövzuların müəyyən edilməsi
 - elmi tədqiqat nəticələrindən istifadə etmək;
 - beynəlxalq standartlara uyğun olaraq proqramları hazırlamaq;
 - tədqiqat nəticələrini tədris kursunun proqramı üçün əsas material kimi istifadə etmək;
2. tədrisin müxtəlif metodları nəzərə alınmaqla kurs üçün tədris materiallarının hazırlanması;

3. dinləyicilərin tələbatı və müəllimlərin imkanları nəzərə alınmaqla tədris materiallarının qiymətləndirilməsi və seçilməsi.

Bütün dünyada daxili auditorların sertifikatlaşdırılması qaydası mövcuddur.

Daxili auditor peşəsinin sertifikatlaşdırılmasının əhəmiyyəti aşağıdakılardan ibarətdir:

a) təşkilatlar üçün:

- peşəkar daxili auditorlar üçün beynəlxalq standart meyarı hesab olunur;
- peşə hazırlığını və səriştəliliyi sübut edir;
- daxili auditorlara daim özlərinin peşəkarlıq səviyyəsini artırmağa imkan yaradır və onları həvəsləndirir.

b) peşəkar daxili auditorlar üçün:

- rəhbərlik qarşısında nüfuzun yüksəldilməsi;
- peşəkar səriştəliliyin sübutu və peşə imicinin qaldırılması;
- vahid beynəlxalq daxili auditor sertifikatının alınması;
- xidməti işdə irəliləyişin təminatı.

Beynəlxalq təcrübəyə əsasən, peşəkar daxili auditor sertifikatı müvafiq imtahan vermək yolu ilə əldə edilir. İmtahanda iştirak edənlər “Daxili auditin aparılması qaydası”, “Daxili audit təcrübəsi”, “Nəzarət və informasiya texnologiyası”, “Daxili auditin aparılması şərtləri” kimi bölmələrdən ibarət test suallarına cavab verməlidirlər.

Bir qayda olaraq, “Daxili auditin aparılması qaydası” bölməsinə audit (65-75%), peşəkarlıq (10-20%) və qanunvericiliyə (10-20%) dair suallar daxil edilir; “Daxili audit təcrübəsi” bölməsi auditor sənədlərinin təhlili (55-65%), məlumatların toplanması, sənədləşdirmə və hesabat (20-30%), statistik seçmə və riyaziyyatın əsasları (10-20%), “Nəzarət və informasiya texnologiyası” bölməsi idarəetmə üzərində nəzarət (25-40%), cari fəaliyyət üzərində nəzarət (10-20%) və informasiya texnologiyası (45-55%), “Daxilin auditin aparılması şərtləri” bölməsi isə maliyyə uçotu (30-40%), maliyyə (20-30%), idarəetmə uçotu (20-30%) və normativ hüquqi baza (10-20%) üzrə sualları əhatə edir.

III FƏSİL. DAXİLİ AUDİT XİDMƏTİNİN İNKİŞAF ETDİRİLMƏSİ PERSPEKTİVLƏRİ

3.1. Daxili audit standartları və onların hazırlanması.

Dünya audit təcrübəsi və metodlarında meydana gələn dəyişikliklər, bununla yanaşı səhmdarlar, idarə rəhbərləri və digər maraqlı tərəflərin tələblərinin artması ilə əlaqədar 1999-cu ildə Daxili Auditorlar İnstitutu daxili audit standartlarının və etika Məcəlləsinin yeni redaksiyada nəşr edilməsini qərara almışdır. IIA tərəfindən aparılan məqsədyönlü iş nəticəsində 2001-ci ilin əvvəlində işıq üzü görən yeni standartlarda müstəqillik, obyektivlik, səriştəlilik və lazımi peşəkar yanaşma kimi əsas prinsiplər əks olunmaqla, daxili auditin həcmi, riskin qiymətləndirilməsi, keyfiyyətin planlaşdırılması və təminatı kimi məsələlər yenidən nəzərdən keçirilərək daha geniş şərh olunmuşdur. Daxili auditorların fəaliyyət xüsusiyyətlərini və peşənin etik qaydalarını müəyyənləşdirməklə ölkəmizdə fəaliyyət göstərən mütəxəssislər üçün böyük əhəmiyyət kəsb edən həmin sənədlər IIA ilə razılaşdırılmaqla, “Audit-Azərbaycan” bölməsi tərəfindən tərcümə edilmiş və 2001-ci ilin sonunda “Daxili audit standartları” adında toplu halında nəşr edilmişdir. Beləliklə, Azərbaycanda daxili auditorların təcrübədə fəaliyyətlərini qurarkən istinad edə biləcəkləri əsas nəzəri baza yaradılmışdır.

Daxili auditorlar öz işlərini daxili audit fəaliyyətinin və ayrılıqda hər bir auditorun ixtisas səviyyəsinin yüksəldilməsini əsas məqsəd hesab edən beynəlxalq assosiasiyanın – Daxili Auditorlar İnstitutunun işləyib hazırladığı tövsiyələr əsasında həyata keçirilməlidir.

Daxili Auditorlar İnstitutu daxili auditin peşə fəaliyyətinin yeni strukturunu işləyib hazırlamışdır. Bu struktur aşağıdakıları əhatə edir:

- daxili auditorların Etika Məcəlləsi;
- daxili auditin aparılması standartları;
- təcrübə üzrə sənədlər;
- təcrübə üzrə vəsaitlər.

Daxili auditorlar öz fəaliyyətlərində Daxili Auditorlar İnstitutunun təsdiq etdiyi peşə fəaliyyətinin yeni strukturunun tərkibi olan daxili auditorların “Etika

Məcəlləsi” ilə müəyyən edilən etik normalara və davranış qaydalarına riayət etməli, “Daxili auditin aparılması standartları”nı rəhbər tutmalıdırlar.

Daxili auditorların və onların iş sənədlərinin kənar auditə kömək üçün cəlb olunması təcrübəsinin artmasını nəzərə alaraq, daxili auditin keyfiyyətinin müəyyən edilməsi zərurəti yaranır. Bununla əlaqədar auditin etika normalarına və peşə standartlarına tam riayət olunmasına xüsusi diqqət yetirilməlidir. Həmin amillər daxili auditin yüksək keyfiyyətlə həyata keçirilməsinə təminat verir. Bu nöqteyi-nəzərdən daxili auditorların peşə etikasını məəcəlləsi həmin ixtisas üzrə davranış qaydalarını və normalarını müəyyən edərək, müvafiq tövsiyələri nəzərdə tutur. Göstərilən məəcəllə davranışın sərt normalarının bəyannaməsidir və bu normaların yerinə yetirilməsinə kömək edir.

Daxili auditorların Etika Məcəlləsi Daxili Auditorlar İnstitutunun Direktorlar Şurası tərəfindən 17 iyun 2000-ci il tarixli qərarı ilə təsdiq edilmişdir.

Bu Məcəllənin məqsədi daxili auditor peşəsinin etik standartlarını dəstəkləməkdir.

Etika Məcəlləsi riskin, nəzarətin və idarəetmənin obyektiv qiymətləndirilməsinin etibarlılığına əsaslanmalı olan daxili audit peşəsi üçün zəruri və münasibdir. Bu Məcəllənin fəaliyyəti daxili audit anlayışının çərçivəsi ilə məhdudlaşmır, həm də aşağıdakılara aid edilir:

1. Daxili auditin peşəkar prinsiplərinə;
2. Daxili auditorların qəbul edilmiş davranış normalarını müəyyənləşdirən Davranış Qaydalarına. Bu Qaydalar praktikada peşə prinsiplərinə əməl etməkdə daxili auditorlar üçün əsas rolunu oynayır.

İnstitutun Etika Məcəlləsi və çap etdirdiyi digər əsasnamələr daxili auditorların rəhbər tutmalı olduqları normaları müəyyən edir. “Daxili auditor” ifadəsi İnstitutun üzvlərinə, IIA-nın peşə sertifikatlarının sahiblərinə, yaxud həmin sertifikatları əldə etməyə namizəd olanlara və daxili auditor peşəsi anlayışına uyğun müvafiq xidmət göstərən şəxslərə aid edilir.

Daxili auditorların Etika Məcəlləsinin fəaliyyət dairəsinə gəldikdə isə, bu Məcəllə daxili audit üzrə xidmət göstərən həm ayrı-ayrı şəxslərə, həm də

təşkilatlara aiddir. İnstitutun üzvləri və peşə sertifikatlarının sahibləri, yaxud sertifikat əldə etməyə namizəd olanlar Etika Məcəlləsinin pozulması hallarına yol verdikdə, bu, İnstitutun Nizamnaməsinə və İnstitutun İnzibati Rəhbərliyinin qərarına əsasən inzibati qaydada cəzalandırılır. Əgər davranışın hər hansı bir neqativ forması Davranış Qaydalarında əks olunmayıbsa, bu o demək deyildir ki, onlar yolverilməz sayılmayacaq və buna görə İnstitutun üzvləri, sertifikat sahibləri, yaxud sertifikat almağa namizəd olanlar inzibati cəzaya məruz qalmayacaq.

Daxili auditin peşə standartlarının məqsədi aşağıdakılardır:

1. Rəhbərlərə, direktorlar şurasına, dövlət orqanlarına, kənar auditorlara və bütün dərəcələr üzrə oxşar peşəkar təşkilatlara daxili auditin rolunun və məsuliyyətinin izah edilməsi;
2. Rəhbərlik üçün zəmin yaradılması və daxili audit üzrə normativ işlər;
3. Daxili auditin həyata keçirilməsi təcrübəsinin təkmilləşdirilməsi.

Standartlar təşkilatın, daxili audit bölməsinin, bölmə müdirinin və daxili auditorların funksional vəzifələrini müəyyənləşdirir və aşağıdakıları əhatə edir:

1. Daxili audit bölməsinin təftiş olunan fəaliyyət sahələrindən asılı olmaması və daxili auditorların obyektivliyi;
2. Daxili auditorların göstərməli olduqları peşəkarlığı və peşəkar diqqəti;
3. Daxili audit işinin həcmi;
4. Daxili audit tapşırıqlarının yerin yetirilməsi;
5. Daxili audit bölməsinin rəhbərliyi.

Ümumiyyətlə, daxili auditorların peşə standartları sistemləşdirilmiş qaydaya uyğun olaraq aşağıdakı bölmələrdən ibarət olmalıdırlar:

“Müstəqillik”, “Peşəkarlıq”, “Daxili auditin həyata keçirilməsi”, “Daxili auditin idarə edilməsi” və bu bölmələrin hər birində ayrıca maddələr olmalıdır.

Müstəqillik daxili auditorların öz işlərini sərbəst və obyektiv yerinə yetirdikləri zaman tam müstəqil olduqlarını ifadə etməlidir. Daxili auditorun müstəqilliyi daxili audit qurumunun təşkilati statusu ilə, onun hüquq və vəzifələri ilə və rəhbərliklə əlaqələri ilə müəyyən edilir.

Müstəqillik bölməsinə aşağıdakı maddələr əlavə edilməlidir:

Daxili audit qurumunun təşkilati statusu. Bu qurum idarəetmənin icraçı orqanlarına tabe olmalıdır. Əks halda, daxili auditor vəzifəli şəxslərin tabeliyində olaraq, onları yoxlayarkən öz obyektivliyini itirir. Qurumun təşkilati statusu kifayət qədər olmalıdır ki, o sərbəst fəaliyyət imkanına malik olsun.

Daxili auditorun hüquq və vəzifələri. Daxili auditor yoxladığı sahələr üzrə məsul şəxslərdən asılı olmamalı, maraqlar toqquşan sahələrdən kənarlaşmaq üçün təşkilatın idarəetmə orqanları tərəfindən dəstəklənməlidirlər. Daxili audit bölməsinin rəhbərinin bütün zəruri məsələlərin həll edilməsi üçün birbaşa idarəetmə aparatı ilə əlaqəsi olmalıdır.

Peşəkarlıq dedikdə, daxili auditorun müəyyən hazırlıq, təcrübə və səriştəlilik səviyyəsinin olduğu, onun nöqsanları təyin edib qiymətləndirmə qabiliyyətinə malikliyi və öz vəzifələrini etika normalarına uyğun olaraq yerinə yetirə bilmək səriştəsi başa düşülməlidir. Bu bölməyə aşağıdakı standartları aid etmək olar:

Daxili auditorun səriştəliliyi. Daxili auditor öz funksiyalarını lazımi qaydada icra etmək üçün müvafiq biliyə, bacarığa və intizama malik olmalıdır.

Etik normalara riayət olunması. Daxili auditorun fərdi qaydaları, mülahizələri, rəyləri etika normalarına müvafiq olmalıdır. Digər halda, onun peşəkarlığı və düzgünlüyü şübhə altına alın bilər.

Xidmət istifadəçiləri ilə əməkdaşlıq. Daxili auditorlar həm öz aralarında, həm də yoxlanılan əməkdaşlarla, rəhbərlik ilə, habelə kənar nəzarətçilərlə normal işgüzar əlaqələr qurmalı və bu əlaqələrə zərər gətirən əməllərdən çəkinməlidirlər.

Fasiləsiz təhsil. Daxili auditorlar öz peşəkarlıq səviyyəsinin yüksək olmasını təmin etmək məqsədilə fasiləsiz olaraq ixtisasartırma hazırlığını, bilik səviyyəsini müxtəlif peşəkar seminarlarda, kurslarda, konfranslarda iştirak etməklə, elmi-praktik işlərdə yeni ədəbiyyatla tanış olmaqla, fərdi proqramlarda təlim almaqla həyata keçirməlidirlər.

Daxili audit fəaliyyəti müxtəlif hüquqi və mədəni mühitdə; məqsəd, struktur və həcmcə fərqlənən təşkilatlarda; təşkilatda çalışan, yaxud kənar şəxslər tərəfindən həyata keçirilir. Bu fərqlər daxili auditin keçirilməsi praktikasına hər bir mühitdə

təsir edə bilər. Lakin əgər daxili auditorların vəzifələrinə riayət olunmalıdırsa, “Daxili auditin aparılması standartları”na riayət əsas hesab olunur.

Standartların məqsədi aşağıdakılardan ibarətdir:

- 1) daxili auditin həyata keçirilməsinin əsas prinsiplərini müəyyənləşdirmək;
- 2) daxili auditin əhəmiyyətliliyini artıran fəaliyyətlərin geniş dairəsinin həyata keçirilməsi və təkmilləşdirilməsi məqsədilə struktur hazırlamaq;
- 3) daxili auditin icrasının təhlilinin əsaslarını müəyyənləşdirmək;
- 4) təşkilati proseslərin və hərəkətlərin inkişaf etdirilməsinə kömək etmək;

Standartlar: “Atributiv standartlar” (1000 seriyalı), “İcraetmə standartları” (2000 seriyalı) və “Yerinəyetirilmə standartları”ndan ibarətdir.

Atributiv standartlar daxili auditə həyata keçirən təşkilatların və ayrı-ayrı şəxslərin xarakterizə edilməsinə aiddir.

İcraetmə standartlarında daxili auditin xüsusiyyətləri açıqlanaraq, bu xidmətin ölçülə biləcəyi keyfiyyət meyarları göstərilir. Bu standartlar bütövlükdə daxili audit fəaliyyətinə aiddir.

Yerinəyetirilmə standartları. Atributiv və İcraetmə standartlarını xüsusi növ öhdəliklərə aid edir.

Hazırda atributiv və icraetmə standartlarının bir toplusu mövcuddur, Yerindəyetirilmə standartları isə çoxsaylı olacaqdır: hər əsas daxili audit növü üzrə bir toplu. Yerindəyetirilmə standartları ilk əvvəl təminatverici fəaliyyət üçün məsləhətverici fəaliyyət üçün müəyyənləşdirilir.

Standartlar peşə təcrübəsi strukturunun bir hissəsidir. Bu struktur Təlimatlar üzrə operativ qrup tərəfindən təklif olunmuş və 1999-cu ilin iyun ayında Daxili Auditorlar İnstitutunun Direktorlar Şurası tərəfindən bəyənilmişdir. Peşə təcrübəsi daxili auditin tərəfini, Etika Məcəlləsini, Standartları, əsasnamələri və digər təlimatları əhatə edir.

Standartlarda xüsusi mənalı olan və “İzahlı lüğət”ə daxil edilən terminlərdən istifadə edilir. Daxili audit standartları üzrə komitəyə standartların hazırlanması prosesində geniş məsləhətləşmələr keçirmək tapşırılmışdır. Hər hansı bir sənədin buraxılışdan əvvəl Standartlar üzrə heyət rəylərin alınması üçün ilkin layihəni müzakirəyə təqdim edir.

Bu standartlar 2002-ci il yanvarın 1-dən qüvvəyə minmişdir.

Atributiv standartlar.

1000 – Məqsədlər, səlahiyyətlər və vəzifələr

Daxili audit üzrə məqsədlər, səlahiyyət və vəzifələr rəsmi olaraq Nizamnamə ilə müəyyənləşdirilir, Standartlarla ziddiyyət təşkil etmir və Şura tərəfindən təsdiq edilir.

1100 – Müstəqillik və obyektivlik

Daxili auditin fəaliyyəti müstəqildir və daxili auditorlar öz işlərində qərəzsizdirlər.

1110 – Təşkilati müstəqillik

Auditin baş icraçısı öz vəzifələrini yerinə yetirdiyi təşkilata hesabat verir.

1110.A1 – Daxili audit fəaliyyəti öz əhatə dairəsini müəyyənləşdirərkən, işini yerinə yetirərkən və nəticəsi barədə məlumat verərkən müdaxilədən azaddır.

1120 – Fərdi obyektivlik

Daxili auditorlar işlərinə ədalətli və qərəzsiz yanaşırlar və maraqların toqquşmasına yol vermirlər.

1130 – Müstəqilliyin və ya obyektivliyin pozulması

Əgər faktiki və ya zahirən müstəqillik və ya obyektivlik pozulubsa, bu halda pozuntunun təfərrüatı müvafiq tərəflərə açıqlanır.

1130.A1 – Daxili auditorlar öncə məsuliyyət daşdıqları müxtəlif əməliyyatlara qiymət verməməlidirlər. Auditor əvvəlki il məsuliyyət daşdığı fəaliyyətə görə təminatverici xidmətlər göstərdikdə qərəzsizlik pozulmuş hesab edilir.

1130.A2 – Auditorun məsuliyyət daşdığı funksiyalara görə təminatverici öhdəliklərə daxili audit fəaliyyətinə cəlb olunmamış tərəf nəzarət etməlidir.

1200 – Səriştəlilik və lazımi peşəkar yanaşma

Öhdəliklər səriştəliliklə və lazımı peşəkar ehtiyatlılıqla icra olunur.

1210 – Səriştəlilik

Daxili auditorlar öz fərdi vəzifələrini yerinə yetirmələri üçün lazımı biliyə, vərdişlərə, təcrübəyə və s. bacarıqlara yiyələnməlidirlər.

Daxili auditorlar kollektiv fəaliyyətlərində vəzifələrini yerinə yetirmək üçün lazımı bilik, bacarıq və səriştəyə malik olmalı və ya onlara yiyələnməlidirlər.

1210.A1 – Daxili audit heyəti öhdəliyini bütövlükdə və ya onun bir qismini yerinə yetirmək üçün lazımı təcrübə və biliyə malik olmadıqda, daxili auditin baş icraçısına səriştəli məsləhət verilir və kömək göstərilir.

1210.A2 – Daxili auditor yalanın göstəricilərinin müəyyənləşdirilməsi üçün lazımı biliyə malikdir, lakin o, yalanın araşdırılması və tədqiqi əsas vəzifəsi olan mütəxəssis ixtisasına malik olmaya bilər.

1220 – Lazımı peşəkar ehtiyatlılıq

Daxili auditorlar səriştəli və ehtiyatlı daxili auditora xas olan bacarıq və məharətdən istifadə edirlər. Lazımı peşəkar ehtiyatlılıq tam qüsursuz icramı nəzərdə tutmur.

1220.A1 – Daxili auditor aşağıdakıları nəzərə alaraq təcrübədə lazımı peşəkar ehtiyatlılığı tətbiq edir:

Öhdəliyin məqsədlərinə nail olmaq üçün lazımı işlərin əhatə dairəsi;

Təsdiq prosedurlarının tətbiq olunduğu işlərin nisbi oxşarlığı, maddiliyi və ya əhəmiyyətliliyi;

Riskin idarə olunması, nəzarət və idarəetmə proseslərinin müvafiqliyi və səmərəliliyi;

Əhəmiyyətli səhvlərə yol verilməsi, qanunsuzluqların və ya qaydalara riayət olunmasının ehtimalı;

Nisbi gəlirin təminatının qiyməti.

1220.A2 – Daxili auditor məqsədlərə, əməliyyatlara və ya resurslara təsir edə biləcək əhəmiyyətli risklərə hazır olmalıdır. Lakin təminatverici prosedurlar lazımı peşəkar ehtiyatlılıqla həyata keçirildikdə belə, bütün əhəmiyyətli risklərin aşkar ediləcəklərinə təminat vermir.

1230 – Peşəkarlığın davamlı inkişafı

Daxili auditorlar öz bilik, bacarıq və səriştəliklərini peşəkarlığın davamlı inkişafı vasitəsilə artırirlar.

1300 – Keyfiyyətin yüksəldilməsi və təminatı proqramı

Auditin baş icraçısı daxili audit fəaliyyətinin bütün aspektlərini əhatə edən Keyfiyyətin yüksəldilməsi və təminatı proqramını hazırlayır və dəstəkləyir; onun səmərəliliyini daim yoxlayır; bu proqram daxili audit fəaliyyətinin bütün aspektlərini əhatə edir. Proqramın məqsədi – təşkilatın fəaliyyətinin inkişafında və dəyərinin artırılmasında daxili audit fəaliyyətinə kömək etmək və eyni zamanda daxili audit fəaliyyətinin Standartlara və Etika Məcəlləsinə uyğunluğunu təmin etməkdir.

3.2 Daxili auditor xidmətinin hüquqi-normativ bazasının təkmilləşdirilməsi.

Müəssisənin daxili audit bölməsi bir sıra xüsusiyyətləri ilə səciyyələnir. Ən əvvəl, bu bölmə mühasibatlıqdan və digər strukturlardan ayrı olmalı və birbaşa rəhbərliyə tabe olmalıdır. Daxili auditorun öz tövsiyələrinin icrasını tələb etməyə hüququ yoxdur. Onların tətbiqinə və nəticələrinə görə cavabdehlik daşımır. Auditorun istifadə etdiyi informasiya məxfi sayələr, çünki ilkin sənədlərin və uçot qeydlərinin tərkibində olan məlumatlar kommersiya sirridir. Təsərrüfat subyektində daxili auditin aparılmasında ən çox müəssisənin rəhbəri maraqlıdır, bunun üçün də, daxili auditor nəzarət üçün zəruri olan hər bir informasiyadan sərbəst şəkildə istifadə edə bilmək imkanına malik olmalıdır. Onun istifadə etdiyi informasiyanın tərkibi və zəruriliyi özü tərəfindən müəyyən edilir.

Fəaliyyət sahəsində, istehsal həcmindən və digər amillərdən asılı olaraq, iri və orta müəssisələrdə daxili auditin tətbiqi məqsədilə xüsusi bölmənin, kiçik müəssisələrdə isə müvafiq mütəxəssisin həmin işə cəlb edilməsi məqsəduyğundur.

Daxili audit bölməsi öz vəzifələrini layiqincə yerinə yetirməsi üçün onun xüsusiyyətini, təşkilatın strukturunu, nəzarət obyektlərini, yoxlanacaq məsələlər dairəsini, qanunvericilik və normativ aktları yaxşı bilən, yoxlamaların aparılması texnikasına bələd olan, uçot-iqtisad informasiyalarının ümumiləşdirilməsini və təhlilini, yoxlamaların nəticələri üzrə təklif və tövsiyələri ifadə etməyi bacaran yüksək ixtisaslı və etimadlı mütəxəssislərlə komplektləşdirilməlidir. Bundan əlavə bölmənin işçiləri üçün lazımi şərait yaradılmalı, onlar computer texnikası ilə təchiz olunmalıdırlar.

Daxili audit bölməsinin rəhbəri vəzifəsinə ali iqtisad təhsilli, yüksək ixtisaslı, mühasibat və iqtisadiyyat sahəsində böyük təcrübəyə, müvafiq attestata malik şəxslərin təyin edilməsi məqsəduyğun sayılır.

Daxili audit bölməsinin ştat və strukturu təşkilatın maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin xüsusiyyətlərindən, aparılan nəzarət prosedurlarının həcmi,

mürəkkəbliyi və şərtlərindən asılıdır. İççilərin sayı və əmək haqqı ştat cədvəllərində nəzərdə tutulur.

Daxili audit bölməsi müəsisənin ayrılmaz tərkib hissəsi olmaqla, rəhbərlik tərəfindən təsdiq olunmuş əsasnaməyə uyğun fəaliyyət göstərir. Əsasnamədə daxili auditorların yoxladıqları və araşdırdıqları fəaliyyət növü üzrə heç bir səlahiyyət və məsuliyyət daşımaması mütləq bəyan edilməlidir.

Daxili audit bölməsi haqqında nümunəvi Əsasnamə aşağıdakı kimidir:

1.Ümumi müddəalar

1.1. Daxili audit – təsərrüfat subyektinin fəaliyyətinin inkişafına və səmərəliliyinin yüksəldilməsinə yönəldilmiş risklərin idarə olunması, nəzarət və idarəetmənin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi və inkişafına sistemli yanaşmaqla, təsərrüfat subyektinə öz məqsədlərinə nail olmaqda köməklik edən obyektiv, təminatverici və məsləhətverici fəaliyyətdir.

1.2. Öz fəaliyyətində daxili audit bölməsi ölkə qanunvericiliyini, müəsisədaxili normativ aktlar, təsisçilərin qərarlarını və rəhbərliyin əmrlərini rəhbər tutur.

1.3. Daxili auditin təşkil edilməsinə məsuliyyət bölmənin rəhbəri daşıyır. O müəsisənin bütün struktur bölmələrində fasiləsiz səmərəli nəzarət prosesini, həmçinin bütün struktur bölmələri ilə və kənar səlahiyyətli orqanlarla maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinə nəzarət məsələləri üzrə qarşılıqlı əlaqələrin qurulmasını təşkil etməlidir.

2. Vəzifələr

Daxili audit bölməsinin vəzifələri aşağıdakılardır.

2.1. Müəsisənin rəhbərliyinə aşağıdakılar barədə əsaslandırılmış rəyin bildirilməsi:

- müəsisənin istehsal, təsərrüfat və maliyyə intizamının vəziyyəti;
- müəsisənin tənzimləyici qaydalar sisteminin qüvvədə olan normativ sənədlərə və müəsisənin əsasnaməsinə uyğunluğu;
- mühasibat uçotunun təşkili və hesabatın tərtib edilməsinin yoxlanılması;

- yoxlanılan fəaliyyət növlərinə dair mövcud risklərin müəyyən edilməsi və onların təhlili;

- aşkar edilmiş nöqsanların aradan qaldırılması;

- müəsisənin struktur bölmələrində həyata keçirilən yoxlamaların nəticələri

2.2. İdarəetmə aparatının işçilərinə, mütəxəssislərə təsərrüfat əməliyyatlarının yerinə yetirilməsi, mühasibat uçotunun qurulması, təsərrüfatdaxili tənzimləyici qaydalar və başqa normativ sənədlərin işlənilib hazırlanmasına dair təklif və məsləhətlərin verilməsi.

3. Struktur

3.1. Bölmənin strukturu və ştatı müəsisənin rəhbərliyi tərəfindən təsdiq edilir.

3.2. Bölmənin tərkibinə kompleks təhlil və ekspertiza qrupları, daimi fəaliyyət göstərən inventarizasiya qrupu və digər qruplar da daxil ola bilər.

3.3. Bu Əsasnaməyə və vəzifə borclarına müvafiq olaraq, bölmənin rəhbəri işçilər arasında vəzifə bölgüsünü aparır.

4. Funksiyalar

Daxili audit bölməsinin funksiyaları aşağıdakılardır:

4.1. Müəsisənin maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin ekspertizasının keçirilməsi;

4.2. Əmlakın mövcudluğunun, vəziyyətinin, qiymət və tariflərin tətbiq edilməsinin, büdcəyə və büdcədən kənar fondlara ödənişlərin düzgün və vaxtılı-vaxtında aparılmasının yoxlanılması;

4.3. Nəzarət, mühasibat uçotu sistemlərinin təkmilləşdirilməsi; mənfəətin bölüşdürülməsi və fondların formalaşdırılması, maddi və maliyyə vəsaitlərinin qorunmasının təmin edilməsi üzrə əsaslı təkliflərin hazırlanması və təqdim edilməsi;

4.4. Maddi, maliyyə və əmək ehtiyatlarından istifadənin səmərəliliyinin yoxlanılması;

4.5. Müəsisənin uçot siyasətinin və mühasibat uçotu metodikasının qüvvədə olan qanunvericiliyə uyğun şəkildə formalaşdırılması üzrə təkliflərin hazırlanması;

4.6. Müəssisənin bölmələrinin maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin yoxlanılması.

4.7. Kənar audit və vergi orqanları tərəfindən aparılan yoxlamalara hazırlığın təşkil edilməsi.

5. Əmək haqqı

5.1. Daxili audit bölməsi işçilərinin əmək haqqısı təşkilatda təsdiq edilmiş ştat cədvəlinə, bağlanmış əmək müqaviləsinə əsasən ödənilir.

6. Müəssisənin digər struktur bölmələri ilə qarşılıqlı münasibətlər

6.1. Daxili audit bölməsi müəssisənin struktur bölmələrindən aşağıdakıları alır:

- ilkin sənədləri, qüvvədə olan normativləri, təsərrüfat müqavilələrini, yoxlama, ekspertiza və təhlilin aparılması üçün lazım olan digər məlumatları;
- mühasibat-maliyyə hesabatlarını və başqa uçot sənədlərini.

6.2. Daxili audit bölməsi struktur bölmələrə:

- yoxlama sənədlərini, rəyləri, uçot və nəzarət məsələləri üzrə təklif və tövsiyələri təqdim edir.

7. Hüquqlar

7.1. Müəssisənin struktur bölmələrindən proqnoz, hesabat, arayış və izahatların, habelə qərəzsiz nəzarətin keçirilməsi üçün zəruri olan digər sənədlərin verilməsini tələb etmək.

7.2. Auditor hesabatlarını, işin yoxlanılmasına dair təklifləri və bölmənin fəaliyyətindən irəli gələn digər sənədləri imzalamaq.

7.3. Mövcud qanunvericiliyi pozan şəxslərə qarşı maddi və intizam tədbirlərinin görülməsi barədə təkliflərini müəssisənin rəhbərliyinə və təsisçilərə təqdim etmək.

7.4. Bölmənin səlahiyyətinə aid olan məsələlərin həll edilməsi üzrə digər təşkilatlarla əlaqələr yaratmaq.

7.5. Bu Əsasnamə ilə nəzərdə tutulmuş funksiya və vəzifələr çərçivəsində daxili audit bölməsinin göstərişləri məcburidir və onlara müəssisənin bütün işçiləri tərəfindən riayət edilməlidir.

8. Məsuliyyət

8.1. Bu Əsasnamə ilə bölməyə verilən funksiya və vəzifələrin keyfiyyətlə, düzgün və vaxtlı-vaxtında yerinə yetirilməsinə bütün məsuliyyəti bölmə rəhbəri daşıyır.

8.2. Bölmənin digər işçilərinin məsuliyyəti onların vəzifə borcları ilə müəyyən olunur.

Daxili audit bölməsinin fəaliyyətinin istiqamətləri onun qarşısına qoyulan vəzifələrə uyğun olmalıdır.

Birinci vəzifə riskin idarə edilməsi. Daxili audit fəaliyyəti təşkilatda riskin idarə edilməsi sisteminin səmərəliliyini yoxlayır və qiymətləndirir.

Müasir zamanda sürətli iş şəraiti təşkilat və müəssisələri müxtəlif risklərlə qarşı qarşıya buraxmaqdadır. Bununla bağlı təşkilatlar üçün faydalı riskin idarə edilməsi strategiyasının inkişaf etdirilməsi çox vacibdir. Bu işin aparılmasında təsərrüfat subyektinə daxili audit köməyə gəlir. Ancaq burada da bir sıra problemlər irəli gəlir. Müəssisə və təşkilatın təməl risklərinin müəyyən edilməsini həyata keçirən daxili auditor risklərin müəyyən edəcək güclü vasitələrə ehtiyacı var. Bu çətinlikləri aradan qaldırmaq üçün bir çox daxili audit qurumları riski müəyyən etmə qabiliyyətini riskin təsnifatının aparılması yolu ilə inkişaf etdirmək fəaliyyətindədirlər. Belə təsnifatın iki əsas məqsədi vardır. Bunlardan birincisi, təşkilatın sahib olduğu riski müəyyən etmək, ikincisi də risk məlumatının müəyyən, ciddi bir çərçivə içində çəkilməsini təmin edərək idarə mütəxəssislərinin yaranan vəziyyəti anlamalarına və təhlil etməsinə yardım etməkdir.

Bütün təşkilatlara tətbiq oluna biləcək risk təsnifatının işlənməsi mümkün deyildir. Auditorlar risk sahibləri ilə birlikdə təşkilata aid əsas risklər üçün təsnifatın aparılmasında və risklərin ölçülməsində birlikdə fəaliyyət göstərə bilirlər.

Ancaq risk dünyasında sadəcə təhlükə və qeyri-müəyyənliyi yox, fürsətlərdən istifadə etmək çox effektivdir. Gözlənilməz şəraitdən irəli gələn riskin qeyri müəyyənliyi ilə bərabər irəli çıxan risklərdən faydalanmaq fürsətindən də istifadə etmək lazımdır.

3.3. Daxili auditor xidmətində informasiya texnologiyalarının tətbiqi.

Dünya ölkələrinin beynəlxalq təcrübəsində daxili auditin əsas nəzarət obyektı, müəssisə və şirkətlərin maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin yoxlanmasıdır. Ona görə də daxili audit xidmətinin təşkilatı quruluşu həll olunarkən, onun tərkibində mühasibat uçotu və digər ixtisas sahələri üzrə müxtəlif mütəxəssislərin olması vacib şərtədir.

Müəssisənin maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin qiymətləndirilməsində və səmərəli maliyyə nəzarətinin təşkilində daxili auditin rolu əvəzsizdir. Ölkəmizdə də auditin mühüm qolu olan daxili auditin inkişafı real məzmun kəsb etmiş, beynəlxalq Daxili Auditor İnstitutunun struktur bölməsi kimi fəaliyyət göstərən “Audit-Azərbaycan” birliyi Azərbaycanda daxili auditin beynəlxalq standartlara və dünya təcrübəsinə uyğun şəkildə təşkili işində mühüm rol oynayır.

“Audit-Azərbaycan”ın fəaliyyətində beynəlxalq əlaqələrin genişləndirilməsinə, o cümlədən Türkiyə Daxili Auditorlar İnstitutu ilə əməkdaşlığın inkişaf etdirilməsinə də böyük diqqət yetirilir.

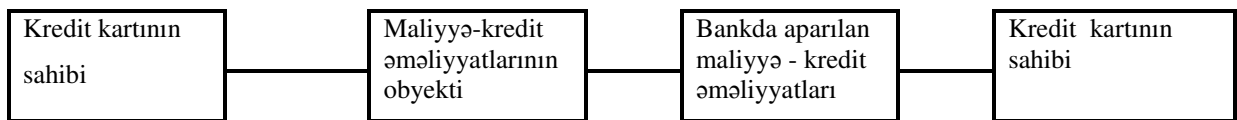
Müasir dövrdə müəssisədə daxili auditin inkişaf problemlərindən ən əsası müəssisənin maliyyə vəziyyətinin müntəzəm qiymətləndirilməsi, onun biznes və maliyyə inkişaf planlarının həyata keçirilməsinə nəzarətin təmin olunmasıdır. Beynəlxalq praktikada daxili audit müəssisədə çalışan işçinin maddi və mənəvi rifahının yüksəldilməsində mühüm rol oynayır. Xüsusilə müəssisənin sosial inkişaf planının təhlili və hazırlanması işçilərin əməyini düzgün qiymətləndirmək baxımından zəruri şərt sayılır.

Müasir dövrdə daxili auditin həyata keçirilməsində kompüter texnikasından istifadəyə xüsusi diqqət yetirilmişdir. Ümumiyyətlə qeyd etmək lazımdır ki, iqtisadiyyatın inkişafında, iqtisadiyyat sahələrinin əlaqəliliyinin təmin olunmasında kompüter və İnternet şəbəkəsindən geniş şəkildə istifadə olunması vacib məsələdir.

Beynəlxalq hesablaşma sistemində nağdsız hesablaşma metodundan istifadə olunması get-gedə genişlənməkdədir. Bank və maliyyə kredit təşkilatları bu əməliyyatların həyata keçirilməsində əsas rol oynayır. Bank və maliyyə kredit təşkilatları hüquqi və fiziki şəxslərin həyata keçirdiyi maliyyə-kredit

əməliyyatlarının tənzimlənməsini, onların düzgün aparılmasına nəzarəti reallaşdırırlar. Xüsusilə bank və maliyyə kredit təşkilatlarında, təsərrüfat subyektlərində daxili auditin funksiyaları çoxşaxəli xarakter daşıyır. Hər hansı bir bank tərəfindən gün ərzində müxtəlif təyinatlı maliyyə-kredit əməliyyatları həyata keçirilərkən daxili auditorların analitik və sintetik əməliyyatların auditini aparması mütəmadi hal alır.

Hesablaşma əməliyyatlarında kredit kartlarından istifadə maliyyə-uçot sahəsində əməliyyatların daha yüksək texniki vasitələrlə aparılmasını zəruri edir. Kredit kartlarından istifadə beynəlxalq hesablaşmaların artmasını, İnternet şəbəkəsindən daha təkmil istifadəni ön plana çəkir, geniş təyinatlı hesablaşmalar aşağıdakı sxem üzrə həyata keçirilir.

Maliyyə-təsərrüfat əməliyyatlarının aparılmasının keyfiyyəti yüksəldikcə, əməliyyatların həyata keçirilməsində kompüter, İnternet və elektron poçt şəbəkələrinin xidmətindən istifadə amili artdıqca bu proseslərdə nəzarət məsələsi daha ciddi xarakter daşıyır.

Müəssisədə maliyyə-təsərrüfat əməliyyatlarının səmərəli kompüter proqramları vasitəsilə aparılması müəssisənin fəaliyyətinin də səmərəli fəaliyyətini, inkişafını təmin edir. Bu proses müəssisədə mühasibat uçotu, maliyyə nəzarəti sisteminin təkimilləşdirilməsi baxımından da əhəmiyyətlidir. Məhz mühasibat proqramlarının tətbiqi nəticəsində gündəlik analitik və sintetik uçotun aparılması, cari və taktiki inkişaf planlarının həyata keçirilməsinə nəzarətin təşkili müəssisəyə gələn pul axınının və dövriyyə vəsaitlərinin dövriliyinin təhlili daha geniş araşdırma obyektinə çevrilir. Maliyyə-təsərrüfat əməliyyatlarının başlanmasından sona şatanadək bütün prosesin daxili auditor tərəfindən təhlili müəssisənin maliyyə vəziyyəti haqqında real fikir formalaşdırmağa imkan yaradır.

Daxili auditdə risklərin qiymətləndirilməsi, risklərin təyinatı üzrə təsnifləşdirilməsi müəssisənin mövcud vəziyyəti və gələcək inkişafının öyrənilməsi baxımından da xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Risklərin yaranma mənbəyinin idarəetmə, istehsal və satış proseslərində də ciddi təhlil olunması zəruridir. Hər bir maliyyə-təsərrüfat əməliyyatının aparılmasında yarana biləcək risklər daxili auditor tərəfindən müəyyən olunmalıdır.

Beynəlxalq praktikada risk amilləri 2 istiqamətdə öyrənilir. İlkin olaraq müəssisənin bazis dövrünün maliyyə hesabatları dövrüvə vəsaitlərinin dövrüvə balans hesabatının aktiv və passiv hesabatları təhlil olunaraq qiymətləndirilir. Belə təhlili qiymətləndirmə metodları kompüter proqramları ilə aparıldıqda daha yüksək səmərə verir. Sonrakı prosesdə müəssisənin və perspektiv inkişaf planları bazis dövrü ilə əlaqələndirilir və sonrakı mərhələdə müəssisənin vəsaitləri, kapitalları, onların qarşılıqlı nisbətləri təhlil olunur.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

“Daxili audit və onun inkişaf etdirilməsi” mövzusunda buraxılış işinin elmi tədqiqi və araçdırılması göstərir ki, müasir şəraitdə respublikamızda iqtisadiyyatın idarə olunmasının bazar iqtisadiyyatı tələbləri səviyyəsində qurulması, həyata keçirilən islahatlar, sahibkarlıq mühitinin formalaşması sahəsində görülən işlərlə əlaqədar olaraq mühasibat (maliyyə) nəzarətinin və daxili auditin əhəmiyyəti daha da artır.

Bu baxımdan dövlət xərclərinin və iqtisadi subyektlərin idarə edilməsi sisteminin müasir tələblər səviyyəsində qurulması, mövcud olan maliyyə və təsərrüfat ehtiyatlarından istifadənin səmərəliliyinin artırılması, dövlət xərclərinin şəffaf mexanizminin formalaşması daxili auditin iqtisadiyyatın idarə olunmasında rolunu daha da artırır.

Azərbaycanın maliyyə təsisatlarının dünya kapital borclarına fəal daxil olması, xarici ölkə investorlarının respublikamızın iqtisadiyyatına marağının getdikcə artması, mövcud olan daxili audit sisteminin beynəlxalq standartlara uyğun qurulması ölkəmizdə mühasibat uçotu və daxili audit nəzarəti sisteminin islahatı zərurətini daha da artırır. Beləliklə, respublikamızda maliyyə və iqtisadi idarəetmədə nəzarətin şəffaflığı mühitini formalaşdırmaq, korrupsiya və maliyyə fırıldaqlarının qarşısını almaq, hər bir maliyyə-təsərrüfat fəaliyyəti haqqında obyektiv və qərəzsiz informasiya əldə etmək və xarici iqtisadi əlaqələrimizi daha da genişləndirmək üçün real imkanlar yaranır.

Müasir şəraitdə müəssisə və təşkilatlarda maliyyə-təsərrüfat fəaliyyəti üzərində mühasibat-maliyyə və daxili audit nəzarətinin və onların prinsiplərinin daha da təkmilləşdirilməsi çox vacibdir.

Şübhəsiz ki, müəssisə və şirkətlərdə maliyyə-təsərrüfat fəaliyyəti ilə əlaqədar əməliyyatların icrası üzərində müntəzəm və ardıcıl mühasibat və təsərrüfatdaxili nəzarət olmadan həmin əməliyyatların idarə olunmasında ciddi çətinliklər yarana bilər. Təsadüfi deyildir ki, yüksək səviyyədə sərbəst bazar iqtisadiyyatı şəraitində

fəaliyyət göstərən qərb ölkə müəssisə və şirkətlərində əsas kapital qoyuluşu ilə nəzərdə tutulan bütün layihələrə sərf olunacaq vəsaitin 2 faizə qədəri iqtisadi nəzarət məsələlərinə xərclənir.

Buraxılış işinin məqsədinə çatmaq prosesində müəyyən nəticələr əldə edilmiş, əsas təklif və praktiki tövsiyyələr işlənib hazırlanmışdır.

Müstəqil Azərbaycanın demokratik inkişaf yoluna qədəm qoyması, ölkə iqtisadiyyatında bazar münasibətlərinin formalaşması, sahibkarlıq fəaliyyətinin məqsədyönlü şəkildə genişlənməsi və bununla bağlı bazar iqtisadiyyatına xas olan təsərrüfat subyektlərinin yaranması maliyyə nəzarəti sisteminin də yenidən və müasir tələblər əsasında qurulmasını zərurətə çevirmişdir. Dünya təcrübəsində maliyyə nəzarətinin ən geniş yayılmış mütərəqqi forması kimi audit çıxış edir. Azərbaycanda audit sisteminin təşkili və tənzimlənməsinin əsasları “Auditor xidməti haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununda öz əksini tapmışdır. Azərbaycanda audit sisteminin formalaşması prosesi ölkənin maliyyə həyatına şəffaflıq gətirməklə, iqtisadi məcraya yönələn mütərəqqi nəzarət qurumuna xas olan keyfiyyətləri özündə əks etdirir.

Beləliklə, audit sisteminin bir qolu kimi, daxili audit müasir daxili nəzarət forması və müəssisənin daxili nəzarət sisteminin tərkib hissəsi olaraq aktivlərin və uçot məfhumlarının qorunmasını, əks etdirilmiş maliyyə-təsərrüfat əməliyyatlarının düzgünlüyünü, tamlığını və müvafiqliyini, həmçinin vaxtında düzgün maliyyə hesabatının hazırlanmasını təmin edir və məqsədi müəssisənin idarəetmə sisteminin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsidir. Daxili auditorlar həm dövlət sektorunda, həm də özəl sektorda fəaliyyət göstərirlər.

Təsərrüfat subyektində daxili auditin tətbiqi nəticəsində idarəetməyə böyük diqqət; riskin qiymətləndirilməsinin təkmilləşmiş metodları;

qanun pozuntusu hallarının azalması; səmərəliyin artması; vəsaitlərə qənaət olunması; maliyyə hesabatlarının yüksək etibarlılığı və aktivlərin qorunması kimi nəticələr əldə edilir.

Bütün göstərilənlərlə əlaqədar olaraq mühasibat nəzarəti sisteminin daha da təkmilləşdirilməsi ilə beynəlxalq mühasibat uçotu standartlarına keçidlə və daxili auditin daha da genişlənməsi məqsədilə bir sıra islahat xarakterli tədbirlərin görülməsi aparılan işin daha faydalı olmasına kömək etmiş olardı.

Nəzərdə tutulan tədbirlər kompleksi aşağıdakılarla şərh olunur:

1. İlk növbədə mühasibat uçotu nəzarəti sistemini daha da genişləndirilməli, daxili auditin daha geniş şəkildə istifadə olunmasına dair tədbirlər görülməlidir.
2. İdarə-müəssisələrdə təsərrüfat-maliyyə fəaliyyəti üzərində mühasibat uçotu və daxili audit nəzarəti sistemi geniş şəkildə təkmilləşdirilməlidir. Hazırda idarə və müəssisələrdə təsərrüfat-maliyyə fəaliyyəti üzərində təftiş-nəzarəti səviyyəsinin xeyli zəifləməsi müşahidə olunur ki, bu da iqtisadi subyektlərin təsərrüfat fəaliyyətində ciddi nöqsanlar və çatışmazlıqların yaranmasına səbəb olur. Hesab edirəm ki, təsərrüfatdaxili nəzarət sisteminə diqqət artırılmalı, təftiş-nəzarət və xüsusilə audit nəzarətinin hərtərəfli genişlənməsi və təkmilləşdirilməsi müasir dövrün vacib məsələsi kimi həll olunmalıdır.
3. Təsərrüfatdaxili nəzarət sisteminin əsaslı şəkildə genişlənməsi məqsədilə mülkiyyət formasından asılı

olmayaraq bütün iri və orta şirkətlərdə daxili auditin təşkili nəzarət sistemində çox faydalı olardı.

4. Dövlət maliyyə nəzarəti orqanları dövlət orqanları ilə sıx əlaqədə fəaliyyət göstərməli və aparılan yoxlama nəticələri yüksək dövlət orqanlarında baxılmalı və konkret tədbirlər görülməlidir.
5. İqtisadi subyektlər arasında debitor borclarının kütləvi şəkildə böyük məbləğdə artması bu sahəyə cavabdeh olan dövlət orqanları tərəfindən araşdırılmalı, onların əmələgəlmə səbəbləri müəyyən olunmalı və müəssisələrin sağlamlaşdırılması üçün əsaslı tədbirlər görülməlidir.

Hazırda dünya ölkələrində beynəlxalq peşəkar və dövlətlərarası təşkilatların mühasibat uçotu, hesabatı və nəzarəti sisteminin inkişafında rolu və təsiri daha da artmaqdadır. Onların bir çoxu tərəfindən mühasibat uçotu və hesabatın beynəlxalq dünya sisteminin yaradılması məsələsi qarşıya qoyulmuşdur. Hesab edirəm ki, respublikamızda mövcud olan böyük imkanlar şəraitində bu problemin həll olunmasından kənar qalmaq olmaz. Bu problemlərin həllində fəal iştirak etmək müasir dövrün tələbidir. Qeyd olunmuş məsələlərin həlli sadə proses olmasa da, göstərilən prinsiplərin həlli üçün fəaliyyət əsaslı şəkildə genişləndirilməlidir.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT

1. “Mühasibat uçotu haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu. 2004 il.
2. “Audit xidməti haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu. 1994 il.
3. Azərbaycan Respublikası Auditorlar Palatası haqqında Əsasnamə. 1994 il.
4. “Daxili audit haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu. 2007 il.
5. Rzayev Q.R. – Beynəlxalq mühasibat uçotu və audit. Dərs vəsaiti. 2002 il.
6. Səbzəliyev S.M., Hacıyev R.M. – Auditin əsasları. Dərslik. 2003 il.
7. Rzayev Q.R – Beynəlxalq mühasibat uçotu və audit. Dərs vəsaiti. 2002 il.
8. Терехов А.А. Аудит. Москва, Dərslik. 1999 г.
9. Шермет А.Д. – Аудит. Dərslik, Москва, 2001 г.
10. Ерофеева и др. – Аудит. Dərslik, Москва, 2008 г.
11. Мерзликина Е.М., Никольская Ю.П. – Аудит. Dərslik , Москва, 2006 г.
12. Терехов А.А. Контроль и аудит. Москва, 1998 г.
13. Богомолов А.М., Голощалов Н.А Внутренний аудит Москва-1999
14. Аренс Э.А., Лоббек Дж.К. Аудит